

Revolucionarna pedagogika v postrevolucionarnih časih: Premislek politične ekonomije kritičnega izobraževanja¹

Zmagoslavni razglesi in odmevni komentarji o propadu socializma, ki so jih podpirali liberalni in konzervativni propagandisti kapitalizma (vključno z naraščajočim nizom post-marksistov), so v preteklem desetletju pomagali uveljaviti načela obnovljene globalne ureditve, ki temelji na logiki prostega trga. Medtem ko desničarski ideologi dvigajo zastavo nebrzdanega, složnega, špekulativnega kapitalizma in obenem v katakombah *realpolitike* pojejo rekviem marksizmu, je levica v ZDA zmedena, ko tokovi tesnobe brzijo po njenih vrstah. Rezultat ključnih zgodovinskih mehanizmov, ki so vodili k tako imenovanemu "koncu ideologij", je odsotnost radikalne levice, ki bi se bila sposobna in pripravljena kosati z družbenimi, kulturnimi in ekonomskimi načeli neoliberalnega kapitalističnega razreda. Izobraževalna levica ni ostala imuna na zmedo v vrstah levice na splošno in še posebno marksistične levice. Čeprav je izobraževalna levica dosegla zanimiv napredek na področju kritike postmoderne kulture, je bil njen učinek v nasprotovanju globalnim kapitalističnim odnosom v zadnjih nekaj desetletjih *prima facie* nesposoben. Marksistična izobraževalna levica se je večinoma previdno skrila znotraj izobraževalnega sistema, kjer je neugodno zavezništvo onemogočilo njeno zmožnost, da bi naredila precej več, kot zgolj privzela radikalno držo, medtem ko uživa v koristih akademskih nagrad. V pričujočem eseju bom obravnaval nevarno zmagoslavje globalnega kapitalizma, zagovarjal prenovljeno levičarsko kritiko kapitala in provizorično orisal nekaj navodil za kritično izobraževanje.

¹ Pričujoči esej je bil predstavljen na konferenci "thirty Years Later: A Retrospective on Che Guevara, Twentieth Century Utopias, and Dystopias", University of California, Los Angeles, 24.–25. oktober 1997. Preveden je iz *Educational theory*, jesen 1998, zv. 48, št. 4 (op. ur.).

² Peter McLaren, "Critical Pedagogy in the Age of Global Capitalism: Some Challenges for the Educational Left", *Australian Journal of Education* 39, št. 1, 1995, str. 5–21. Glej tudi Peter McLaren in Ramin Farahmandpur, "Introduction" v: Carlos Tereda, Zeus Leonardo in Corrine Martinez (ur.), *Charting New Terrains in Chicana(o)/Latina(o) Education*, Creskill, N. J., Corrine Hampton Press (v pripravi) ter Peter McLaren, "The Pedagogy of Che Guevara", *Cultural Circles* (v tisku).

³ Jacques Adda, *La Mondalisation de L'Economie*, Paris, Decouverte, 1996, str. 62.

⁴ Philippe Engelhard, *Principes d'une Critique de l'Economie Politique*, Paris, Arléa, 1993, str. 543. Citirano v: Alain de Benoist, "Confronting Globalization", *Telos* 108, 1996, str. 117–137. Benoist je radikalen konzervativni komentator.

⁵ Ellen Meiksins Wood, "Class Compacts, The Welfare State and Epochal Shifts: A Reply to Frances Fox Piven and Richard A. Cloward", *Monthly Review* 49, št. 8, 1998, str. 25–46. Regionalni in liberalizacijski pakti, ki so se pojavili v minulemu desetletju – Svetovna trgovinska organizacija, Severnoameriški sporazum o prosti trgovini, Evropska unija, latinskoameriški Mercosur in nedavna pogajanja Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj o Multilateralnem sporazumu o vlaganjih – oblikujejo

Globalizacija dela in kapitala, ki jo spremljajo tehnološke inovacije, je povzročila bistvene spremembe v kulturnih navadah ter širitev novih protislovij med kapitalizmom in delovno silo. Progresivni pedagogi, ki so zaposleni na pedagoških šolah, so bili na spremembe prisiljeni učinkovito odgovoriti, vendar se jim ne tudi upreti.²

Sodobni pojav globalizacije so opisovali kot ekonomsko kanibalizacijo družbenega in političnega³ ter "veliki finale izbruha zahodne modernosti".⁴ Kleptokratski kapitalizem je danes na nogah in krade revnim, da daje bogatim. Diktatura prostega trga jamči, da je korporacijsko tveganje družbeno (s pomočjo javnega subvencioniranja zasebnega premoženja), medtem ko se koristi privatizirajo (kopičenje osebnega premoženja). Socialno pomoč za zatirane so nadomestile subvencije za kapital. Politična ideologija časa upravičuje travmatično obvladovanje delavskega dohodka. Eno osrednjih protislovij novega globalnega gospodarstva je, da "kapitalizem ni več sposoben vzdrževati maksimalne dobičkonosnosti s sredstvi sorazmerne gospodarske rasti, in videti je, da se zdaj ob pomoči neoliberalne države vse bolj zanaša na enostavno *prerazdelitev* bogastva v korist bogatih ter na naraščajoče neenakosti znotraj nacionalnih gospodarstev in med njimi".⁵ Razčlovečen položaj revnih, ki živijo med nami, spijo v kartonastih škatlah in jedo na odlagališčih odpadkov, je prav v tolikšni meri del globalnega gospodarstva kot novi losangeleški Mount Olympus, bleščeče novo središče Getty, ki z vrha griča gleda na luksuzno solesko Bel Air.

Danes nesporno drži, da je kapitalizem prišel v globalno krizo kopičenja in dobičkonosnosti. Samouničevanje je rezultat okrepljene konkurence, ki vodi k preobremenjenosti in produkcijskemu presežku ter upadanju dobičkonosnosti, zato nova doba fleksibilne akumulacije zahteva vrsto ominoznih ukrepov: popolno odpravo fordistično-keynesijanskega razmerja med kapitalom in delom, obrat k pridobivanju absolutne presežne vrednosti, obvladovanje delavskih dohodkov, zmanjšanje moči sindikatov, daljše delavnike, več začasnih zaposlitev in ustvarjanje trajnega podrazreda. Zahodne demokracije se soočajo z izključevanjem naraščajočega števila posameznikov iz produktivnih in distributivnih sfer. Brezposelnost širi bedo in nesrečo v vseh družbenih sektorjih Združenih držav. Kjer pa že obstajajo možnosti za zaposlitev, so vse prepogosto v "drugem" gospodarskem "sektorju", ki ne pozna zdravstvenega zavarovanja ter pokojnin in kjer obstaja le nekaj vladnih predpisov za zaščito delavcev. Na bolj globalni ravni smo priče stopnjevanju delitve na "kapitalistične" in "proletarske" narode.

William Greider je v nedavni številki *The Nation* zapisal, da "delavske dohodke na različne načine obvladujejo na obeh koncih globalnega sistema – v razvitih gospodarstvih ponavadi s silami na borzah dela (vključno z množično brezposelnostjo ali začasnimi zaposlitvami), v razvijajočih se pa pogosto z vladno odredbo in

surovo silo. Medtem morajo podjetja še naprej krepiti proizvodnjo ali iskati tovarne, da bi sledili stroškovno-cenovnemu lovu”.⁶ Greider meni, da se vračamo k obliki konkurenčnega kapitalizma, značilnega za obdobje pred državo blaginje, ki ga poganja konzervativna politična ideologija – sposobna spojiti diskurze svobode, družinskih vrednot, civilne avtoritete, nacionalizma in patriotizma. Izraz “svoboda” se seveda uporablja na odločno in usodno manipulativen način. “Svobodno” ostaja samo tržišče in ljudje se morajo podrediti zapovedim “samoregulativnega” trga. To je najbolj boleče očitno v primerih, ko Mednarodni denarni sklad in državna blagajna Združenih držav revnim državam vsilujeta prisilne in stroge pogoje (kot je zniževanje plač in javne porabe ter zviševanje obrestnih mer), da bi ogrožene banke popravile svoje bilančno stanje.⁷ Tako je Jorge Larrain prisiljen zapisati, da se “*brezposelnost obravnava kot posledica lenobe in zahtevkov po previsokih plačilih, delavske stavke pa so postale problem javnega reda. Kriminaliteta in nove oblike nasilja se obravnavajo kot posledica pomanjkanja avtoritete v družini, premalo zakona in reda, pomanjkanja viktorijanskih vrednot in tako dalje. Terorizem je uspešen zaradi svobodnega tiska in pretirane prizanesljivosti zakona. Za delitve in oblike diskriminacije je deloma krivo priseljevanje, delno pa jih odpravljata patriotizem in šovinizem.*”⁸

Globalno prestrukturiranje industrij in delovnih organizacij je imelo pogubne posledice za države v razvoju. Mednarodni denarni sklad zahteva, da revne države izboljšajo položaj svoje plačilne bilance z liberalizacijo gospodarstev, devalvacijo valut in povečanjem uvoza v razmerju z izvozom. To pa je revnim prineslo samo škodljive posledice. Zaradi mednarodnih trgovinskih konvencij, kot je Splošni sporazum o carinah in trgovini (GATT), je iskanje ekološko neoporečne hrane postalo vedno težje.⁹

V Združenih državah smo danes priča pojavu novega dominantnega razreda, sestavljenega iz tehnološke aristokracije in kadra poslovnih direktorjev, ki delujejo v korist korporacijskih borznih kurzov.¹⁰ V tem kontekstu kapital in država preoblikujeta raso in spol: bela moška potrošniška delavska aristokracija se umika pred bolj decentraliziranimi, lokalnimi in prilagodljivimi načini uporabe rase in spola znotraj taktik “deli in vladaj”. To je posledica dejstva, da se globalni kapitalizem vse bolj zanaša na delovno silo tretjega sveta in fond delovne sile tretjega sveta na področjih prvega.¹¹

S prihodom interneta, poceni satelitskih komunikacij, več milijard dolarjev vrednih globalnih softverskih korporacij, spletnih podjetij in razvojem v biotehnologiji, nanotehnologiji ter tehnologiji alternativne energije se z evlucijskim korporacijskim vzorcem razkriva nova svetovna ureditev. Nova obratovalna matrica na biotehnologiji temelječe tehnološke revolucije, ki sledi vzoru globalnih komercialnih podjetij z njihovimi združitvami, konsolidacijami in prevzemi življenjske znanstvene industrije, ustvarja pogoje za tisto,

ново svetovno ureditev v skladu z najidealnejšimi investicijskimi pogoji za transnacionalne korporacije. Odstranili bodo vse, kar ovira tuje vlaganje – kot so pravila in predpisi, ki ščitijo delavce in delovna mesta, javni blagor, okolje, kulturo in domačo poslovno dejavnost. Svetovna trgovinska organizacija (ki je bila ustanovljena 1. januarja 1995, po podpisu GATT-ovega /GATT – Splošni sporazum o carinah in trgovini/ Sporazuma o globalni prosti trgovini leta 1994) in Mednarodni denarni sklad poskušata pridobiti trgovinske koncesije v državah, kjer so gospodarstva v krizi, ter dostop do nezaščitenih sektorjev gospodarstev tretjega sveta. Svetovna trgovinska organizacija, Mednarodni denarni sklad, Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj, Mednarodna trgovinska zbornica, Evropska okrogla miza industrialcev, Zveza evropske industrijske in delodajalske konfederacije, Svet Združenih držav za mednarodno poslovanje, Mednarodna organizacija delodajalcev, Poslovni svet za nacionalna vprašanja, Svetovni poslovni svet za širitev razvoja, Komisija Združenih narodov za trgovino in razvoj ter Svetovalni odbor za poslovanje in industrijo si prizadevajo zagotoviti nadzor nad trgovino in pomagati transnacionalnim korporacijam, da se prerinejo med največja svetovna gospodarstva. V Združenih državah raziskovalni centri v Silicijski dolini, Route 128 v Bostonu, raziskovalni

trikotnik v Severni Karolini (Raleigh-Durham) in v okrožju Fairfax, Virginija, ter na drugih lokacijah po vsej državi ne olajšujejo samo možnosti za elektronsko trgovino, temveč ustvarjajo tehnološke kontekste za korporacijske združitve in prevzeme.

⁶ William Greider, "Saving the Global Economy", *The Nation* 265, št. 20, 1997, str. 12.

⁷ *Ibid.*, str. 11–16.

⁸ Jorge Larrain, "Stuart Hall and the Marxist Concept of Ideology", v: David Morely in Kuan-Hsing Chen (ur.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, London, Routledge, 1996, str. 68.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ David Ashley, *History without a Subject*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997.

¹¹ *Ibid.*

¹² Jeremy Rifkin, "The Biotech Century: Human Life as Intellectual Property", *The Nation*, 13. april 1998, str. 12.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Glej Peter McLaren, *Revolutionary Multiculturalism: Pedagogies of Dissent for the New Millennium*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997.

¹⁵ Greider, "Saving the Global Economy", str. 11–16.

kar Jeremy Rifkin opiše kot "ponovno množično zasejanje zemeljske biosfere z laboratorijsko spočeto Drugo Genezo – umetno proizvedeno bioindustrijsko naravo, ki je bila oblikovana, da bi nadomestila evlucijski načrt narave".¹² Logiko neoviranega kapitalizma napovedujejo kot razširitev principov same narave, in tako opravičujejo pojav korporacijske evgenične znanosti kot drugostopenjski evlucijski trend, v katerem geni postanejo "zeleno zlato", ki bo usmerjalo prihodnost svetovnega gospodarstva. Pobudo za patentno zaščito genskih zapisov – v povezavi s projekti, kot je Projekt raznolikost človeškega genoma – so spremljali tajni poskusi vlade Združenih držav, da bi s pridobitvijo patentov za celične zgradbe panamskih Indijancev Guaymi ter prebivalcev Salomonskih otokov, Papue Nove Gvineje in Indije "privatizirala človeško telo",¹³ tako da bi njene korporacije imele dobiček od globalnega nadzora nad genetskimi kopijami človeškega življenja.

"Revolucija prostega trga", ki jo žene nenehna kapitalistična akumulacija z geslom "zmagovalec-pobere-vse", je raztrgala socialno infrastrukturo Združenih držav (kaj šele drugih delov planeta). V skladu s politiko povečevanja svojih vojaško-industrijsko-finančnih deležev še naprej stiska trepetajoča buržoazna usta, kaže imperialistične čekane ter sesa življenjsko silo iz odprtih žil Južne Amerike in drugih regij na planetu. Nenaden propad Sovjetske zveze v devetdesetih in obrat h kapitalizmu v vzhodni Evropi sta na svetovno tržišče pripeljala skoraj pet milijard novih ljudi. Globalizacija kapitalizma in njen politični družabnik, neoliberalizem, si skupaj prizadevata demokratizirati trpljenje, uničiti upanje ter narediti atentat na pravičnost. Logika privatizacije in proste trgovine – kjer je družbeno delo koristno sredstvo in ukrep, presežno družbeno delo pa predstavlja jedro dobička – zdaj oblikuje arhetipe državljanstva, upravlja naše dojemanje tega, kaj mora določati "dobro družbo", ter ustvarja ideološke tvorbe, ki proizvajajo nujne funkcije kapitala v odnosu do dela.¹⁴ Medtem ko korporacije, ki delujejo kot storitvene industrije za transnacionalni kapitalizem, vse pogosteje financirajo šole in ko buržoazno dobičkarstvo ekspertnih skupin ter izobraževalni profesionalizem še naprej usmerjata izobraževalno politiko in prakso, se prebivalstvo Združenih držav sooča z izzivalno izobraževalno realnostjo. Liberalci zagovarjajo potrebo po nadzoru nad kapitalom in deviznim poslovanjem, stimulacijo rasti in plač, uveljavljanje delavskih pravic pri narodih, ki si denar izposojajo pri Združenih državah, ter odpravo finančne pomoči v bančništvu in kapitalu, dokler ti ne priznajo osrednjega pomena problema plač in vztrajajo pri delavskih pravicah.¹⁵ Vendar pa jih zelo malo zahteva odpravo samega kapitala.

Komercializacija visokošolskega izobraževanja, birokratska obdelava intelektualnega kapitala in njegova omejitev na mašinerijo kapitala, razcvet industrijskih poslovnih partnerstev, selitev raziskovanja v komercialno areno dobička, v službo trgovinskim

organizacijam in akademskim korporacijskim konzorcijem, je institucijam visokega izobraževanja prineslo globoko nezaupanje tistih, ki v izobraževanju vidijo sredstvo demokracije. Tako David Noble opozarja, da so nove lastninske ureditve spremenile univerze v patentne urade in marketinške agencije.¹⁶ Priče smo širitvi računalniškega izobraževanja (ki lahko omogoči zmanjšanje neposredne delovne sile, vendar prinaša višje stroške, če upoštevamo opremo, posodobitve, vzdrževanje ter tehnično in administrativno vzdrževalno osebje) in izobraževanja na spletu, ki zmanjšujeta število učiteljev ter spodkopavata avtonomijo in neodvisnost fakultet. Tehnološki gorečnejši so učitelje ponovno proletarizirali, delovno silo pa disciplinirali, pregnali in ji odvzeli kvalificiranost. Učiteljska avtonomija, neodvisnost in nadzor nad delom se močno zmanjšujejo, medtem ko sta delovno znanje in nadzor v vedno večji meri v rokah administracije.¹⁷

Izobraževalna levica se je v nacionalnih učilnicah in zunaj njih znašla brez revolucionarne agende za nasprotovanje učinkom in posledicam novega kapitalizma. Zato smo v razvitem kapitalizmu priča stopnjujočemu se in neoviranemu spajanju pedagogike s produktivnimi procesi. Izobraževanje je skrčeno na podsektor gospodarstva, ki je bil oblikovan zato, da ustvarja kibernetične državljane v teledemokracijah hitro gibljivih podob, predstav in izbir življenjskega sloga. Kapitalizem je bil naturaliziran kot zdravorazumska realnost – celo kot del same narave – medtem ko je izraz “družbeni razred” nadomestil manj protisloven termin “družbenoekonomski status”. Berndt Ostendorf tako opazi, da “so z izginotjem socializma zakoni kapitalizma kot politične pobude ali borbene alternative vnovič postali del narave”.¹⁸ Izobraževalno reformo v Združenih državah je nemogoče preučiti brez upoštevanja neprekinjenega delovanja globalizacijskih sil in stopnjujočega se odtekanja kapitala v finančne in špekulativne kanale – kar so nekateri poimenovali “tajkunski kapitalizem” ali “igralniški kapitalizem na svetovni ravni”.

Marksisti so že davno prepoznali nevarnosti kapitala in eksponentno naraščanje njegove širitve v vse sfere sveta, v katerem živimo. Kapital danes poveljuje svetovni ureditvi kot še nikoli prej, medtem ko si nova ciklična gibanja blaga in povečana hitrost kroženja kapitala prizadevajo razširiti in zaščititi kapitalsko globalno vladavino terorja. Nasvet, ki ga je Marx podal v *Grundrisse*, poudarja pomembnost “določitve ustrezne ravni abstrakcije, da bi doumeli dejansko naravo stvari”.¹⁹ Prizorišče, kjer se srečajo konkretne določitve industrializacije, korporacij, tržišč, pohlepa, patriarhije in tehnologije – središče, kjer so določeni temelji izkoriščanja in nadvladanih – “je zavzela težko opredeljiva entiteta, ki jo poznamo kot kapital”.²⁰ Joel Kovel trdi, da “je kapital težko opredeliti, ker ga ne moremo izolirati. Gre za družbeno razmerje, ki temelji na poblagovljenju (komodifikaciji) moči delovne sile, kjer je le-ta

¹⁶ David F. Noble, “Digital Diploma Mills: The Automation of Higher Education”, *Monthly Review* 49, št. 9, 1998, str. 38–52.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Berndt Ostendorf, “On Globalization and Fragmentation”, 2be: *A Journal of Ideas* 4, št. 9–10, 1996, str. 41.

¹⁹ Joel Kovel, “The Enemy of Nature”, *Monthly Review* 49, št. 6, 1997, str. 6–14.

²⁰ *Ibid.*, str. 7.

²¹ *Ibid.*

²² Paul Street, "The Judas Economy and the Limits of Acceptable Debate: A Critique of Wolman and Colamosca", *Monthly Review* 49, št. 9, 1998, str. 56.

²³ Manuel Castells, *The Rise of the Network Society*, Cambridge, Blackwell, 1996.
Glej tudi Peter McLaren, "Introduction: Traumatizing Capital: Pedagogy, Politics, and Praxis in the Global Marketplace", v: Manuel Castells, Ramon Flecha, Paulo Friere, Henry Giroux, Donaldo Macedo in Paul Willis (ur.), *New Perspectives in Education*, Boulder, Colorado, Rowman and Littlefield (v tisku).

²⁴ Nastanek omenjenega evangelija lahko zasledimo na prelomu stoletja v Avstriji in v sedemdesetih letih na Univerzi v Chicagu. Zgodba se začne z avstrijskim ekonomistom Friedrichom Von Haykom, ki je ob uživanju v cigarah Virginier in konjaku Moyet v prvih letih 20. stoletja debitiral v buržoaznih salonih "Rdečega Dunaja". Hayek je zavračal neoviran, laissez-faire kapitalizem ter namesto njega zagovarjal aktivno udeležbo vlade pri zaščiti tekočega delovanja prostega trga. Hayek je kasneje kot profesor na Univerzi v Chicagu oblikoval monetarno ekonomijo konstitucionalnega liberalizma prostega trga, ki je temeljila na ideji, da med človeškim namenom in

podrejena zakonu vrednosti – razmerje, ki se kaže v mezdnem delu, ekstrakciji presežne vrednosti in preoblikovanju vseh produkcijskih sredstev v kapital".²¹ Vrivanje koherence in logike kapitala v vsakdanje življenje – ter posvetitev trga kot vzora vseh družbenih odnosov – je izvršeno dejstvo. Gospodarsko prestrukturiranje, ki smo mu priča, ponuja tako nove strahove o neizbežnosti kapitala kot tudi nekatere nove možnosti za organizacijo proti njemu. Trdim, da je kritična pedagogika nujen (vendar ne zadosten) element tega upora.

Hegemonistične prakse in regulacijske sile, na katerih je slonel povojni kapitalizem, so predvsem v Reaganovih letih doživele dramatično destabilizacijo in takšna dinamika se je nadaljevala. Spokojne dneve pred prihodom novega Leviatana globalizacije – ko je liberalno keynesijansko oblikovanje politike utrdilo vsaj provizorično mrežo socialne varnosti – so zamenjale vsenacionalne strukture produkcije in distribucije ter komunikacijske tehnologije, ki omogočajo "nenaravno hitri kapitalizem" neposrednih svetovnih finančnih transakcij. Paul Street meni, da je "izmenično fatalistična in slavnina pesem o globalizaciji postala velika kapitalistična dimna zavesa, ki razorožuje vsak upor proti kapitalu in nas odvrča od tega, da bi prepoznali resnično in ne tako novo naravo vse preveč domačega napada kapitalistov Združenih držav na delavce Združenih držav."²²

Mednarodna delitev dela, za katero so značilne ogromne neenakosti, je danes postala tako izrazita, da celotna nacionalna in celinska gospodarstva izključuje iz nove svetovne ureditve.²³ Novi "hitri" kapitalizem, ki ga poganja razdrobljenost množičnega trga na manjša podtržišča in specializirane niše, kjer je konkurenca osredotočena na potrošnikovo "identiteto", omogoča ostrejšo konkurenco, ki ustvarja majhno število velikih zmagovalcev (na osnovi visokih kratkoročnih dobičkov) in veliko število poražencev. V Ameriki ni kraja, ki ne bi bil le za lučaj oddaljen od temačne gotovosti brezposelnosti.

Soočamo se s tem, kar Pierre Bourdieu poimenuje "evangelij" neoliberalizma. Omenjeni evangelij "vodi v boj z vsemi sredstvi, ki vključujejo uničenje okolja in človeške žrtve, preko vseh ovir do skrajnega povečanja dobička".²⁴ Bourdieu opiše neoliberalizem kot "močno ekonomsko teorijo, ki s strogo simbolično močjo, združeno z učinkom teorije, okrepi moč ekonomskih realnosti, ki naj bi jih izražala. Neoliberalizem potrjuje spontano filozofijo ljudi, ki vodijo velike multinacionalke, in predstavnikov visokih finančnih krogov – predvsem upraviteljev pokojninskih skladov. Po vsem svetu ga širijo nacionalni in mednarodni politiki, uslužbenci civilnih ustanov in zlasti občestvo novinarjev na višjih položajih – ki se vsi približno v isti meri ne menijo za matematično teologijo, na kateri temelji – ter na takšen način postaja nekakšno splošno prepričanje, novi ekumenski evangelij. Omenjeni evangelij ali bolje omiljena vulgata, ki jo povsod uveljavljajo pod imenom liberalizem,

je skovana iz kupa slabo definiranih besed – ‘globalizacija’, ‘fleksibilnost’, ‘deregulacija’ in tako dalje – ki bi s pomočjo svojih liberalnih ali celo libertarnih konotacij lahko pomagale dati videz sporočila svobode in osvoboditve konzervativni ideologiji, ki se ima za nasprotje vseh ideologij.”²⁵

Po mnenju Scotta Daviesa in Neila Guppyja je eno osrednjih načel neoliberalne razprave, da morajo šole svojo politiko in prakso uskladiti s pomembnostjo znanja kot oblike produkcije.²⁶ Neoliberalni pedagogi menijo, da so šole v veliki meri krive za gospodarske padce, zato se mora izobraževalna reforma odzvati na dogajanje na postindustrijskem trgu delovne sile in v prestrukturiranem globalnem gospodarstvu. Davies in Guppy navedeta razmišljanje, ki stoji za tem: “Ker nizko-kvalificirano delo (zaradi avtomatizacije ali izvažanja delovnih mest) izginja, bodo skoraj vse zaposlitve zahtevale minimalne sposobnosti, ki jih morajo zagotoviti šole. Poleg tega globalizacija napoveduje novo dobo zahtevanega znanja. Učni načrti, ki se osredotočajo na potrošniška razmerja, reševanje problemov, podjetništvo in medkulturno ‘večstransko usposabljanje’, so ključnega pomena za omenjeno gospodarsko preoblikovanje. Zaposlovalci²⁷ bodo zaposlovali ljudi s široko izobrazbo in to dopolnjevali z intenzivnim usposabljanjem na delovnem mestu.”²⁸ Davies in Guppy tudi dokazujeta, da je globalizacija usmerjala šole k poudarjanju tesnejših povezav med šolo in delovnim mestom zaradi razvijanja strokovnega usposabljanja in “vseživljenjskega učenja”. V gospodarstvu, ki je polno znanja, šole ne morejo več zagotavljati strokovnega znanja za celotno življenjsko kariero. Zato tržno usmerjeni pedagoški misleci pozivajo šole k večjemu osredotočanju na odrasle učence s pomočjo usposabljanja v podjetjih.

Vse bolj običajno je slišati refren “izobraževanje je preveč pomembno, da bi se prepustilo pedagogom”, medtem ko si vlade s posredovanjem na vso moč prizadevajo zagotoviti, da bi šole odigrale svojo vlogo pri odpravljanju gospodarske stagnacije in zagotavljanju globalne konkurenčnosti. Standardizirane preizkuse čezmerno hvalijo kot sredstva, ki zagotavljajo dobro usklajenost izobraževalnega sistema z globalnim gospodarstvom. Zdaj obstaja gibanje za oblikovanje mednarodno standardiziranih preizkusov, ki teži k izobraževalnemu zblizevanju in standardiziranju med narodi. Davies in Guppy menita, da takšen poskus omogoča obliko nadzora, ki nacionalnim državam dopušča opravičevanje njihovega razširjenega vpliva ter hkrati služi za homogenizacijo izobraževanja po regijah in državah.²⁹ Pobude šolskih alternativ, ki se pojavljajo pri vedno večjem številu narodov Severne Amerike in Evrope, spodkopavajo moč sistema javnih šol ter pomagajo privatizirati izobraževanje.

Poslovna dejavnost je dobila zeleno luč za prestrukturiranje šolstva v skladu z lastnimi potrebami, saj podoba *homo economicusa* usmerja izobraževalno politiko in prakso, korporacije in

družbenim rezultatom ni povezav, da so rezultati človeškega delovanja po svojem bistvu naključni ter da mora sila tradicije zaščititi spontanost. Hayek je (skoraj do stopnje religiozne gorečnosti) zaupal nereguliranemu mehanizmu cen kot sredstvu za gospodarsko usklajevanje ter dokazoval, da mora biti vloga države zmanjševanje človeškega posredovanja in zaščita spontane družbene ureditve pred vztrajno zmedenimi človeškimi poskusi. Hayek je kot filozofski naturalist užival v vsem, kar je ušlo zavestnemu poskusu družbenega nadzora. Gnusilo se mu je vse, kar je smatral za pojave človeškega načrtovanja tržnega posredovanja. Tržno neusmiljenost je obravnaval kot skupno posledico potrošniških odločitev in po njegovem mnenju je bilo, kljub pogosto škodljivim posledicam za revne, pomembneje zaščititi spontanost trga kot posameznike ali skupine pred sramotnimi posledicami tržne pravičnosti. Hayek je bil prepričan, da so poslovni monopoli vselej manj nevarni kot monopoli delovne sile in države. Konkurenca zagotavlja spontanost trga, ki ustvarja potrebne podjetniške možnosti kot sestavne elemente naravnega razvoja tržnega sistema, ki ga je potrebno varovati za vsako ceno. Izobraževalna epistemologija, ki izhaja iz omenjenih neoliberalnih pogledov, izvira neposredno iz ideje, da je znanje “bistveno in nespremenljivo posamezno”. Haykovi

*ideali so tako v Združenih državah kot v Združenem kraljestvu zagotovili temelje za razprave o šolski alternativni, nacionalnih standardih in učnem načrtu, odpravi države blaginje ter vseživljenjskemu učenju. Haykijanska ekonomija, kot so jo tolmačili spisi Milтона Friedmana, predstavlja temelje tako thatcherizma kot tako imenovane Reaganove revolucije ter je navezadnje vplivala na globalno gospodarsko načrtovanje. Medtem ko klasični liberalci zavračajo posredovanje države v gospodarstvu in izobraževanju, neoliberalci tako na gospodarskih kakor na izobraževalnih področjih zagovarjajo državno posredovanje, da bi zavarovali delovanje prostega trga in neomejeno napredovanje kapitala. Neoliberalna izobraževalna politika je potemtakem konzervativna sila, ki pogosto združuje krščanstvo, nacionalizem, avtoritarni populizem in ekonomijo prostega trga ter zahteva tvorbe, kot je kurikulum nacionalne zgodovine, ki slavi vrline krščanskih vrednot, minimalne vladne regulacije (razen pri zagotavljanju "prostega trga") in posameznikovo svobodo. Glej Hillary Wainwright, *Arguments for a New Left: Answering the Free Market Right*, London, Blackwell, 1994; Joel Spring, *Education and the Rise of the Global Economy*, New Jersey, Lawrence Erlbaum, 1998; glej tudi Haykovo najbolj vplivno knjigo, *The Road to Serfdom*, Chicago, The University of Chicago Press, 1994 in Milton Friedman,*

transnacionalni poslovni konglomerati pa skupaj s političnimi družabniki postajajo vodilne razumniške sile izobraževalne reforme. Ker so v zadnjih nekaj desetletjih ideologije tako demokracije kot socializma izgubile tehtnost in ker narašča število raztresenih tokov priseljencev, ki iščejo zaposlitev onstran nacionalnih meja, je ponovno oživelo čaščenje etničnosti in sklepanje zaveznistev na osnovi rase. Družbenopolitični dialog, ki obkroža raso in etničnost, je pritisnil na šole, naj prilagodijo svoje razprave in prakse upoštevanja raznolikosti. Medtem ko je v šolah multikulturalizem postal ključni dejavnik institucionalne globalizacije in vzpostavljanja nacionalne identitete, "ki je želel vzgojiti kozmopolitanske državljanke sveta",³⁰ je korporacijski multikulturalizem prevzel bolj liberalne različice multikulturalizma z lastnim poudarkom na "enotnosti v raznolikosti", da bi diskurz o raznolikosti povezal z načelom poslovne skupnosti in nove globalne ekonomije.³¹

Ker je v Združenih državah kapital vdrl skoraj v vse življenjske sfere, je bila pozornost izobraževalne levice večinoma usmerjena stran od velikih razrednih bojev, ki so zaznamovali stoletje. Levičarska agenda sedaj skoraj v celoti sloni na razumevanju nesorazmernih spolnih in etničnih odnosov. Čeprav je omenjeni poudarek vsekakor pomemben, pa se razredni boj zdaj obravnava kot zastarelo vprašanje. V razpravah je družbeni razred ponavadi opazovan relacijsko in ne opozicijsko. V kontekstu razprave o "družbenem statusu" raje kot o "razrednem boju" si je tehnološko-elitna kurikulumsko novost zagotovila privilegirano položaj, ki funkcionalno ustreza družbeno reproduktivni logiki podjetniškega kapitalizma, zasebnega lastništva in osebnega prilaganja družbene produkcije. Zapeljivost kapitala je neustavljiva in vpliva celo na najbolj dobronamerne skupine naprednih pedagogov. Davies in Guppy nas opozorita, da "globalizacija spreminja izobraževanje z iztiskanjem moči iz sredine. Moč, ki so jo odvzeli pedagoškim strokovnjakom, učiteljskim sindikatom in izobraževalnim uradnikom, so prerazporedili višje, v roke državnih funkcionarjev, in nižje, v roke lokalnih skupin."³²

Pedagoški kritiki, ki poudarjajo družbeni značaj znanja, pa po drugi strani trdijo, da lahko ljudje na osnovi sodelovanja bolje razumejo družbene posledice svojih dejanj, čeprav jih ne bodo nikoli v celoti poznali. Poudarjanje družbene določenosti načina produkcije znanja (ki je na primer temeljno načelo pri freirejancih) zagotavlja osnovo za dvom o vrednotah in mehanizmih prevladujočega kapitalističnega reda. James Paul Gee, Glynda Hull in Colin Lankshear v svoji novi knjigi *The New Work Order: Behind the Language of the New Capitalism* analizirajo načine, kako je kognitivna znanost postopoma premaknila svoj koncept ekspertize od povezanosti s strokovnim znanjem posameznih disciplin v akademskem pomenu do svetovnega pogleda novega kapitalizma, ki se osredotoča na spremembo, hitrost, fleksibilnost in inovacijo.³³

Avtorji opozorijo tudi na način, kako so akademske učne načrte v šolah prilagodili, da bi izobraževanje bolj čvrsto povezali z zaposlitvenimi potrebami "nove delovne ureditve". V tem smislu lahko obstoječa preizkusna merila, institucionalno usmerjanje in poskuse, da bi šole povezali z internetom, razumemo ne kot strategije oblikovanja ustvarjalnejših in bolj obveščenih državljanov, temveč kot načine, ki globalnemu gospodarstvu ob vstopanju v novo tisočletje pomagajo pri kadrovskega načrtovanju.

Nedvomno drži, da je danes kapitalistični razred bolj gnusen in močan kot v časih, ko so se protikapitalistični gverilci, kot je Che Guevara, borili, da bi kapitalizem po šivih razsekali z mačeto oboroženega uporniškega gverilskega gibanja. Ena izmed razlag moči kapitalističnega razreda v sedanjem obdobju globalnega gospodarskega prestrukturiranja pravi, da se njegova grabežljiva moč bolj trdovratno drži globalnega komercialnega medijskega sistema kot kdaj koli prej v zgodovini. Kapitalistične diskurze usklajuje majhno število transnacionalnih medijskih korporacij, ki imajo svoj sedež večinoma v Združenih državah.³⁴ Po mnenju Roberta W. McChesneyja gre za sistem, "ki želi povzdigniti ideal globalnega trga in promovirati komercialne vrednote, ob prizadevanju, da bi očrnil novinarstvo in kulturo, ki ne vodita k uresničevanju neposrednih ključnih ali dolgoročnih korporacijskih interesov. To je katastrofa za vse z izjemo najbolj površne predstave demokracije – demokracije, kjer bi morali tisti, ki imajo svet v lasti, svetu tudi vladati, če parafraziramo geslo Johna Jaya."³⁵

Pri tem vprašanju je vredno podrobno citirati Williama Robinsona: "Globalni kapitalizem je plenilski in parazitski. V današnjem globalnem gospodarstvu je kapitalizem bolj nevaren, manj občutljiv za interese velikih večin po vsem svetu in manj odgovoren do družbe kot kdaj koli prej. Približno 400 transnacionalnih korporacij ima v lasti dve tretjini osnovnih sredstev na planetu ter nadzira 70 odstotkov svetovne trgovine. Glede na to, da nekaj sto globalnih korporacij nadzira svetovne vire, je življenjska moč in dejanska usoda človeštva v rokah transnacionalnega kapitala, ki lahko sprejema odločitve o življenju in smrti za milijone človeških bitij. Takšne ogromne koncentracije gospodarske moči na globalni ravni vodijo k ogromnim koncentracijam politične moči. Vsaka razprava o demokraciji pod takšnimi pogoji postane nepomembna ... Paradoks propada diktatur, "demokratičnih tranzicij" in širitve "demokracije" po vsem svetu pojasnijo nove oblike družbenega nadzora in zloraba koncepta demokracije, saj je bil njen izvorni pomen vladavine (kratos) ljudstva (demos) preoblikovan do nerazpoznavnosti. To, kar transnacionalna elita imenuje demokracija, bi bilo točneje poimenovati *poliarhija*, če si koncept sposodimo pri Akademiji. Poliarhija ni ne diktatura ne demokracija, temveč predstavlja sistem, v katerem majhna skupina dejansko vlada v korist kapitala, sodelovanje večine pri sprejemanju odločitev pa je omejeno na

Capitalism and Freedom, Chicago, University of Chicago Press, 1962.

²⁵ Pierre Bourdieu, "A Reasoned Utopia and Economic Fatalism," angleški prevod John Howe, *New Left Review* 227, januar, februar 1998, str. 126. Kurziva v izvorniku.

²⁶ Scott Davies in Neil Guppy, "Globalization and Educational Reforms in Anglo-American Democracies," *Comparative Education Review* 41, št. 4, november 1997, str. 435–459.

²⁷ Pri prevodu termina ne uporabljamo nemškutarskega izraza "delodajalci", ker gre dejansko za jemanje rezultatov dela (op. ur.).

²⁸ *Ibid.*, str. 439.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Davies in Guppy, "Globalization and Educational Reforms," str. 444.

³¹ McLaren, *Revolutionary Multiculturalism*.

³² Davies in Guppy, str. 459. Kurziva v izvorniku.

³³ James Paul Gee, Glynda Hull in Colin Lankshear, *The New Work Order*, St. Leonard's, Avstralija, Allen and Unwin, 1996.

³⁴ Douglas Kellner, *Media Culture*, New York, Routledge, 1995.

³⁵ Robert W. McChesney, "The Global Media Giants," *Extra!* 10, št. 6, 1997, str. 11.

³⁶ William Robinson, *Globalisation: Nine Theses on our Epoch*, *Race and Class* 38, št. 2, 1996, str. 20–21.

³⁷ Alan Toneleson, *Globalization: The Great American Non-Debate*, *Current History: A Journal of Contemporary World Affairs*, november 1997, str. 359.

³⁸ Gee, Hull in Lankshear, *The New Work Order*.

izbiranje med tekmujočimi elitami v močno nadzorovanih volilnih procesih. Takšna "demokracija nizke intenzitete" je oblika sporazumne prevlade. Družbeni nadzor in prevlada sta hegemonistična, v Gramscijevem pomenu, prej kot prisilna. V manjši meri namreč temeljita na neposredni represiji kot na raznolikih oblikah ideološke kooptacije in političnem zmanjšanju moči, ki ju omogoča strukturna dominacija in 'moč veta' v rokah globalnega kapitala.³⁶ V državah, kot so Združene države, dejansko prisostvujemo razvoju kapitalistične kulture, ki jo podpirajo privilegirane hierarhije, podobne tistim v številnih tako imenovanih deželah tretjega sveta.³⁷

Kaj bi današnji globalni pedagogi morali narediti s strukturno močjo, ki je utelešena v novih oblikah transnacionalnega kapitala, predvsem v smislu spremembe razmerja med nacionalnimi državami in nekdanj nacionalno utemeljenimi razredi, s področjem gospodarskega prestrukturiranja in njegove zmožnosti, da razkroji moč organizirane delovne sile, in z razsežnostjo, v kateri globalne množične migracije ujamejo skupine v pasti ostre borbe za izredno redke vire? Robinson meni, da je transnacionalna elita demokracijo zdaj lahko postavila na mesto diktature (kar lahko imenujemo neoliberalna država), da bi na ravni nacionalne države lahko opravila naslednje naloge: sprejetje fiskalnih in monetarnih politik, ki zagotavljajo makroekonomsko stabilnost, zagotovitev potrebne infrastrukture za globalna kapitalistična ciklična gibanja in dotoke ter zaščito finančnega nadzora za transnacionalno potrošniško elito, medtem ko se nacionalna država vse bolj zanesljivo premika proti neoliberalističnemu taboru ter obenem ohranja iluzijo "nacionalnih interesov" in zaskrbljenosti zaradi "tuje konkurence". Koncept "nacionalnih interesov" in izraz "demokracija" dejansko funkcionirata kot ideološka zvijača, ki avtoritarnim režimom omogoča približevanje k preoblikovanju v elitne poliarhije ob relativni odsotnosti nesoglasij. V današnjih šolah so številne izobraževalne prakse funkcionalno povezane z novim globalnim gospodarstvom – na primer "kooperativno učenje" in razvoj "učnih skupnosti" – ter podpirajo ustrezno zvezo med novim hitrim kapitalizmom in konvencionalno kognitivno znanostjo. Čeprav nova učilniška merila pomagajo oblikovati in analizirati simbole, pa jih je prevzel tudi novi kapitalizem, ki ga omogočajo.³⁸

V danih strukturnih in konjunktornih razmerah, kot je privatizacija subjektivnosti, fundamentalizem prostega trga in moralni propad socialne demokracije po porazu komunizma, moramo ponovno premisliti naravo in namen izobraževanja glede na vrsto "delavca znanja" (knowledge worker), ki ga je nova kapitalistična ureditev predlagala novi kapitalistični ureditvi. Takšen skriti kurikulum ali "pedagoško neizrečeno" ni novost, čeprav so mu ideološki aparati države dali bolj sofisticirano podjetje. Njegova funkcija je večinoma enaka kot v zgodnejših fazah industrijskega kapitalizma: poskus, da bi znanje preoblikovali v diskreten niz tehničnih spretnosti, ki je

izvzet iz konteksta in oblikovan v skladu z velikimi poslovnimi interesi, poceni delovno silo in ideološko konformnostjo. V obdobju vztrajnega padanja plač učence dejansko pripravljajo, da postanejo čuvaji kapitalistične države – države, ki jo destabilizirajo nenehne izgube in ponovna prisvajanja področij s strani kapitala, njeno moč pa vse bolj krepi hiter pretok informacij, ki omogoča nenadne preobrate na finančnih trgih.

Kritična pedagogika: fragmentacija vizije

Levi teoretiki izobraževanja v Združenih državah so se približno dvajset let po kubanski revoluciji, ko je "Che Guevara postal *prototip nove revolucionarne generacije*",³⁹ začeli boriti proti uničevalni logiki kapitala z oblikovanjem tistega, kar je bilo različno poimenovano kot radikalna pedagogika, feministična pedagogika in kritična pedagogika. Kritična pedagogika je način razmišljanja, razpravljanja ter preoblikovanja odnosa med poučevanjem v učilnicah, produkcijo znanja, šolskimi institucionalnimi strukturami in družbenimi ter materialnimi odnosi širše skupnosti, družbe in nacionalne države.⁴⁰ Oblikovali so jo napredni učitelji, izobraževalni delavci in radikalni teoretiki, ki so poskušali odstraniti neenakosti, temelječe na družbenem razredu. Kritična pedagogika je spodbudila veliko število antiseksističnih, antirasističnih in antihomofobičnih, na učilnicah temelječih kurikulumov ter političnih pobud. To sledi odločnemu spoznanju, da kapitalistično izkoriščanje širi rasizem, seksizem in homofobijo.

Kritična pedagogika je zrasla iz številnih teoretičnih dognanj, kot so latinskoameriške filozofije osvoboditve, pedagogika brazilskega učitelja Paula Freira,⁴¹ protiiimperalističnega boja Che Guevare in drugih revolucionarnih gibanj, sociologije znanja, frankfurtske šole kritične teorije, feministične teorije in neomarksistične kritike kulture. V zadnjih letih so jo sprejeli pedagogi, na katere je vplivala postmoderna družbena teorija, Derridajeva dekonstrukcija ter njen nekoliko bolj politično rivalski akademski partner, poststrukturalizem.⁴² Vendar kritično pedagogiko na ravni življenja učilnic pogosto tolmačijo kot sinonim za celotno poučevanje jezika, programe opismenjevanja odraslih in nove "konstruktivistične" pristope k poučevanju in učenju, ki temeljijo na depolitizirani interpretaciji dela Leva Vigotskega ter na optimizmu po vzorcu "jaz sem v redu, ti si v redu". Čeprav kritiki pogosto obsojajo takšen izobraževalni pristop zaradi njegovega idealističnega multikulturalizma in harmonične politične vizije, pa so se njegovi privrženci, vključno s pokojnim Paulom Freiro, pritoževali, da je bila kritična pedagogika v praksi pogosto ukročena in omejena na poučevalne pristope, ki so usmerjeni k učencem, brez družbene kritike in revolucionarne agende. Seveda je delno tako zaradi odmika izobraževalne levice

³⁹ James Petras, "Latin America: Thirty Years After Che," *Monthly Review* 49, št. 5, oktober 1997, str. 8–21.

⁴⁰ Glej McLaren, *Critical Pedagogy and Predatory Culture*; McLaren, *Revolutionary Multiculturalism*; Peter McLaren, *Life in Schools: An Introduction to Critical Pedagogy in the Foundations of Education*, New York, Longman, 1997; ter Henry Giroux in Peter McLaren, *Between Borders: Pedagogy and the Politics of Cultural Studies*, New York, Routledge, 1994.

⁴¹ Peter McLaren in Peter Leonard, Paulo Freire: *A Critical Encounter*, London, Routledge, 1993; Peter McLaren in Colin Lankshear, *Politics of Liberation: Paths from Freire*, London, Routledge, 1994; ter Henry A. Giroux in Peter McLaren, "Paulo Freire, Postmodernism and the Utopian Imagination: A Blochian Reading," v: Jamie Owen Daniel in Tom Moylan (ur.), *Not Yet: Reconsidering Ernst Bloch*, London, Verso, 1997, str. 138–162.

⁴² Glej Stanley Aronowitz in Henry Giroux, *Postmodern Education*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1991; Patti Lather, *Getting Smart: Feminist Research and Pedagogy with/in the Postmodern*, London, Routledge, 1991; William Doll, Jr., *A Post-Modern Perspective on Curriculum*, New York, Teachers College Press, 1993; Joe Kincheloe, *Towards a Critical Politics of Teacher*

Thinking: Mapping the Postmodern, Westport, Connecticut, Bergin and Garvey, 1993; Robin Parker Usher in Richard Edwards, Postmodernism and Education, London, Routledge, 1994; Andy Hargreaves, Changing Teachers, Changing Times, New York, Teachers College Press, 1994; Giroux in McLaren, Between Borders; ter Richard Smith in Philip Wexler (ur.), After Post Modernism, London, Falmer Press, 1995.

⁴³ Glej razpravo v: Steven Best in Douglas Kellner, *The Postmodern Turn, New York, Guilford Press, 1997. Glej tudi Steven Best in Douglas Kellner, Postmodern Theory: Critical Interrogations, New York, Guilford Press, 1991.*

⁴⁴ Morton Wenger, "Decoding Postmodernism: The Despair of the Intellectuals and the Twilight of the Future," *Social Science Journal* 28, št. 3, 1991, str. 391–407. Glej tudi Morton Wenger, "Idealism Redux: The Class-Historical Truth of Postmodernism," *Critical Sociology* 20, št. 1, 1993/94, str. 53–78.

⁴⁵ Glej E. San Juan, Jr., *Beyond Postcolonial Theory, New York, St. Martin's Press, 1998.*

⁴⁶ Glenn Rikowski, "Left Alone: End Time for Marxist Educational Theory?," *British Journal of Sociology of Education* 17, št. 4, 1996, str. 442.

⁴⁷ Judith Butler, "Merely Cultural", *New Left Review* 227, januar/februar 1998, str. 33–44.

od historičnega materializma in metateorije kot zastarelih sistemov inteligibilnosti, ki so zgodovinsko usmerjali njihov tok, ter zaradi premestitve moči, znanja in želje, ki jo je prinesla zaslepljena zagledanost nove levice v konzervativnejše oblike avantgardnega odpadništva, ki jih najdemo v določenih utelešenjih francoskih postmodernističnih teoretičnih dosežkov.⁴³

Ker številni postmoderni teoretiki in njihovi poststrukturalistični kolegi delujejo na teoretičnem terenu, ki temelji na nizu vprašljivih predpostavk – to se pravi, da menijo, da do simbolične menjavo prihaja izven področja vrednosti, strukturam ustrežljivosti dajejo prednost pred strukturami izkoriščanja, menjalnim odnosom pa pred produkcijskimi, poudarjajo lokalne bolj kot obsežne prikaze, v večji meri spodbujajo simbolično zapostavljene, da spregovorijo, kot pa se zavzemajo za spremembo obstoječih družbenih odnosov, spreminjajo modele stvarnosti v zgodovinske fikcije, opuščajo ocenjevanje resničnostne vrednosti konkurenčnih prikazov, idejo, da je oblast odvisna od razreda in zgodovinsko določena, nadomestijo z idejo, da je oblast povsod in nikjer – končajo pri širjenju filozofskega dekreta, ki propagira hegemonistično razredno vladavino ter ponovno vzpostavlja vladavino kapitalističnega razreda.⁴⁴ Posledica je nadaljevanje reprodukcije razrednih protislovij in ustvarjanje novega ravnotežja hegemonističnih odnosov, ki podpirajo dominantne razredne interese.⁴⁵ Po mnenju Glena Rikowskega "vrivanje postmodernizma v izobraževalne diskurze odpira pot nekaterim najbolj nedobrodošlim gostom – nihilizmu, relativizmu, komercializaciji izobraževanja, če jih navedemo le nekaj – zaradi katerih razmišljanje o človeški emancipaciji postane nepomembno. Levi postmodernizem je zaradi zanikanja možnosti človeške emancipacije uspešen samo pri zagotavljanju samovšečnega koktejl barskega akademskega blišča za projekt nove desnice pri komercializaciji izobraževanja in krepitvi vladavine kapitala na področju izobraževanja in usposabljanja."⁴⁶ Na tem mestu ne poskušam sprejeti konzervativne marksistične odklonitve postmodernizma,⁴⁷ ker je postmodernizem, kot nas opozarja Terry Eagleton⁴⁸ (in kot sem sam omenjal ob številnih priložnostih), kljub omejenosti pri kritiki kapitalizma, dosegel znaten in pomemben napredek pri razlagi ustvarjanja identitete.⁴⁹ Močno je prispeval tudi h konstrukciji tega, kar je bilo poimenovano "radikalna demokracija".

Medtem ko marksistični in neomarksistični pedagogi (kakor tudi drugi kritični družbeni teoretiki) še naprej razvijajo ostre kritike postmodernizma, na pomembne in nujno potrebne načine znova krepijo razprave o revolucionarnem razrednem boju znotraj trenutne globalizacijske krize.⁵⁰ Neoweberjanka Nancy Fraser je predstavila prepričljiv primer, da radikalna demokracija, ki uporablja postmodernistične in poststrukturalistične analize, "v veliki meri ostaja omejena na kulturno-politično raven", "politično ekonomijo" pa še vedno "pušča ob strani" in nasprotuje razvoju socialne politike

delitve sredstev.⁵¹ Jezik novega kapitalizma lahko pogosto prevzame jezik postmoderne kritike kapitalizma, ker *tako kapitalizem kot tudi postmoderno izobraževanje* vrlino vidita v raznolikosti, v premagovanju meja, v zanikanju hierarhičnega nadzora, v *droit a la différence* (pravici do drugačnosti), v poudarku na sodelovanju vseh, od delavcev do direktorjev, pri pomembnih delovnih odločitvah podjetja ter v zabrisanju ločnic med življenjem na delovnem mestu in izven njega.⁵² Novi kapitalisti se relativno enostavno pridružijo postmodernističnim kritikom kapitalizma in zahodne hegemonije. Britanski pedagog Andy Green na primer poroča, da "postmodernisti dokazujejo, da sta večji pluralizem in 'možnost izbire' v izobraževanju dobra, ker posameznikom in podrejenim kulturam dajeta večjo moč. Ob tem tudi domnevajo, da je slednje v modernem svetu nekako neizbežno, ker sta sama družba in kultura postali tako razdrobljeni."⁵³ Po Greenovem mnenju se na prvi pogled dejansko lahko zdi, da radikalen relativistični postmoderni pristop h kulturni politiki ceni marginalizirane in izključene, vendar takšen pristop ne more vzpostaviti solidarnosti ali resnično pluralističnih oblik učnih načrtov kot alternativ izključujočemu, monokulturnemu, nacionalnemu učnemu načrtu. Sklene, da "nam na koncu preostane 'prosti trg' v kulturni politiki učilnice, kjer si bodo močni prevladujoči diskurzi še naprej podrejali druge glasove in kjer bo enakost v izobraževanju postala vse bolj himerično upanje".⁵⁴ Uporabno barbarstvo konzervativnega postmodernizma zvede identiteto na psihogram, na instanco diskurza, ki je ločen od družbene celote kapitalističnih odnosov izkoriščanja.

Revolucionarji "stare garde" kot José Martí, Camilo Torres, Augusto Sandino, Lev Trocki, Maria Lorena Barros, Emiliano Zapata, Rosa Luxemburg in Che Guevara, bi ob trenutnem pomanjkanju utopije ter postmodernem napadu na enotni subjekt razsvetljenske tradicije stežka pridobili simpatije postmoderne levice.⁵⁵ Univerzalen proletarizem, na katerem temelji vizija večine navedenih revolucionarjev, nas vabi, da preučimo socialistično alternativo uporniškemu avantgardizmu današnje postmoderne levice. Zdi se, da je užaloščena zaradi brezupa, ki so ga prinesli nietzschejanski perspektivizem ter politična paraliza in semiotična inertnost kulturne politike, ločene od nepopustljive kritike kapitalističnih družbenih odnosov, izgubila preveč osnov, da bi rešila revolucionaren socialistični projekt izobraževanja. "Celotna" vizija omenjenega projekta pa kljub temu ostaja navdušujoča in poučna ter resnično tako nujno potrebna kot pred tridesetimi leti. Mogoče celo bolj. Postmoderni teoretiki niso samo strahopetno podtikali, da je marksistična teorija neprijazna do rasnih, etničnih in spolnih vprašanj, temveč so ignorirali neizmerno bogastvo marksistične družbene teorije, ki je bila razvita v zadnjih desetletjih. Aijaz Ahmad se ne strinja s postmodernističnimi protimarksističnimi ocenami: "Marksizem danes pogosto obtožujejo zanemarjanja vseh vrst

⁴⁸ Glej Nikolai Jeffs in Darja Zaviršek, *Intervju s Terryjem Eagletonom*, Časopis za kritiko znanosti, št. 198–199, Ljubljana 2000 (op. ur.).

⁴⁹ Terry Eagleton, *The Illusions of Postmodernism*, Cambridge, Blackwell, 1996. Glej mojo analizo razlikovanja, ki ga je Teresa Ebert naredila med "ludističnim postmodernizmom" (hvali prosto artikulacijo označevalcev pri oblikovanju diskurzov življenjskih stilov, ki so v glavnem obravnavani kot ločeni od zunanjih pogojev) ter "uporniškimi postmodernizmom" (ki se naslanja na poststrukturalistične dosežke v razumevanju pomena, vendar jezik obravnava kot produkt zgodovine in pomen povezuje z razrednim bojem s pomočjo formalistične lingvistike Mihaila Bahtina, V. N. Volosinova ter sociološke analize jezika, ki je povezana z Levom Vigotskim in G. Plehanovom). Glej McLaren, *Critical Pedagogy*. Glej tudi Vered Amit-Talai in Caroline Knowles (ur.), *Re-Situating Identities*, Peterborough, Kanada, Broadview Press, 1996; Etienne Balibar in Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class*, prevedel Chris Turner, London, Verso, 1991; Judith Butler, *The Psychic Life of Power*, Stanford, Stanford University Press, 1997; Ian Chambers, *Migrancy, Culture, Identity*, London, Routledge, 1994; James D. Faubion (ur.), *Rethinking the Subject*, Boulder, Westview Press, 1995; Stuart Hall, *David Held in Tony McGrew, Modernity and its Futures*,

Cambridge, The Open University, Polity Press, 1992; Stuart Hall in Paul du Gay (ur.), *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 1996; Michael Keith in Steve Pile (ur.), *Place and the Politics of Identity*, London, Routledge, 1993; John Raichman (ur.), *The Identity in Question*, London, Routledge, 1995; ter Jonathan Rutherford (ur.), *Identity: Community, Culture, Difference*, London, Lawrence and Wishart, 1990.

⁵⁰ Glej Dave Hill in Mike Cole, "Marxist State Theory and State Autonomy Theory: The Case of 'Race' Education in Initial Teacher Education," *Journal of Educational Policy* 10, št. 2, 1995, str. 221–232; Rikowski, "Left Alone"; Mike Cole, Dave Hill in Glenn Rikowski, "Between Postmodernism and Nowhere: The Predicament of the Postmodernist," *British Journal of Educational Studies* 45, št. 2, junij 1997, str. 187–200; ter Andy Green, "Postmodernism and State Education," *Journal of Educational Policy* 9, 1994, str. 67–83.

⁵¹ Nancy Fraser, *Justice Interrupts*, New York, Routledge, 1997, str. 181. Drugačno oceno ponuja Iris Marion Young, glej Iris Marion Young, "Unruly Categories: A Critique of Nancy Fraser's Dual Systems Theory", *New Left Review* 222, marec/april 1997, str. 147–160. Glej tudi Mas'ud Zavarzadeh in Donald Morton, *Theory as Resistance*, New York, Guilford Press, 1994, ter Teresa L. Ebert, *Ludic Feminism and After*,

'razlik', spola, rase, etničnosti, nacionalnosti, kulture in tako dalje. Vendar marksizem ni tisti, ki ne prepozna spolnih razlik. Takšne razlike takoj odpravi kapitalizem, ki ženske v enaki meri kot moške spremeni v orodja produkcije. Omenjene razlike se ohranjajo tudi z medrazrednim spolnim izkoriščanjem, kaj šele z diferencialnimi plačilnimi stopnjami, ki določajo, da so ženske za enako delo manj plačane kot moški, ali pa z neposrednim prisvajanjem ženskega dela v domačem gospodarstvu."⁵⁶

Naj na tej točki pojasnim svoje razmišljanje. Prepričan sem, da rasa, etnična in spolna pripadnost ter spolnostna usmerjenost določajo vzajemno povezano celoto družbenih praks in do neke mere različne logike. Moje stališče ni protiudarec tezi relativne avtonomije (v njenih različnih utelešenjih) ali nerazrednim procesom, temveč prej kritika postmodernističnega malomeščanskega odmikanja od "reprezentirane zunanosti" pomenskih praks, ki protikapitalistični projekt prikaže ne samo neverjetno, temveč odločno nedopustno. Ob upoštevanju zdrsa med marksističnimi in poststrukturalističnimi kategorijami sem prepričan, da so postmodernistične teorije v neudobni razpetosti nad breznom med politiko identitete in razredno analizo pregnale kategorijo razreda k sopojavom rase, etničnosti in spola. Moje stališče je podobno stališču Sherry Ortner, ki pravi, da "razred v Ameriki obstaja, vendar o njem ne moremo govoriti, ker je 'skrit', ker zanj ni jezika, vendar pa je 'pregnan' ali 'govori' skozi druge jezike družbene razlike – rase, etničnosti in spola".⁵⁷ Z Ortnerjevo se strinjam, da "so razred, rasa in etničnost *na ravni diskurza* tako globoko vzajemno vpleteni v ameriško kulturo, da jih je nesmiselno ločevati", čeprav so razred, rasa in etničnost do določene mere ločeni, toda interaktivne dimenzije družbene geografije Združenih držav, ki vplivajo druga na drugo in vsaj delno funkcionirajo po različnih logikah.⁵⁸ Četudi "v Ameriki ni razreda, ki ni vedno že rasno in etnično določen", in čeprav so rasne in etnične kategorije zmeraj že razredne kategorije, sta rasa in etničnost v Združenih državah tako poudarjeni, da ob vpeljavi v diskusijo težita k premoči nad družbenim razredom.⁵⁹ Ortnerjeva gre celo tako daleč, da trdi, da vztrajna skritost razreda "pomeni, da je diskurz nem in pogosto nesmiseln ter dejansko podrejen vsaki drugi vrsti trditve o družbenem uspehu in neuspehu".⁶⁰ Ko takšno realnost združiš z velikim napredkom sodobnih globalnih kapitalističnih družbenih odnosov, imaš recept za neizpodbitno reprodukcijo globalnih odnosov izkoriščanja.

Ali to pomeni, da verjamem, da konfiguracija nerazrednih procesov, kot so rasa, spol in spolnost, ni pomembna? Daleč od tega. Razredni odnosi imajo opravka s procesom proizvodjanja, prilagajanja in delitve presežne vrednosti. Takšno stališče o razredu ne želi omalovaževati ali zanikati pomembnosti moči in lastnine v strukturi sodobne družbe. Premestitev moči in lastnine dejansko *izvira iz* odnosov, ki jih posamezniki imajo do proizvodjanja in prilagajanja

presežne delovne sile.⁶¹ Vsekakor priznavam, da se nerazredni procesi lahko sporazumejo z eksistenčnimi pogoji temeljnih razrednih procesov v kapitalizmu. Nerazredni procesi, ki vključujejo rasne odnose in odnose med spoloma, drugače povedano, lahko zagotovijo pogoje za spremembo razrednih procesov v zahodnih kapitalističnih družbah. Za primer vzemimo spol. Richard Wolff in Stephen Resnick opozorita, da "bi specifične spremembe v družbenih procesih, ki zadevajo odnose med spoloma, zagotovile pogoje za spremembo v razrednih procesih obstoječih zahodnih kapitalističnih družb. Sprememba splošne zavesti o tem, kaj 'moški' in 'ženska' pomenita (to je sprememba v določenih kulturnih procesih), bi se skupaj s spremembo v procesu delitve avtoritete znotraj družin (sprememba v političnih procesih ali procesih moči) lahko povezale s spremembo, ko ženske vse več svoje delovne moči prodajajo kot blago (sprememba v ekonomskem procesu menjave), da bi ogrozili kapitalistične razredne procese. S preostalimi spremembami v drugih družbenih procesih – ki jih poskuša identificirati naša razredna analiza – bi takšni spremenjeni odnosi med spoloma lahko ustvarili eksistenčne pogoje za revolucionarno spremembo v nov družbeni sistem, vključno z drugačno razredno strukturo."⁶² Razredni in nerazredni procesi bistveno oblikujejo drug drugega. Ne trdim, da bi si razred moral podrediti vse druge družbene in kulturne procese ali da mora biti razredna analiza vredna več kot analize spola, rase ali spolnosti, temveč da bi jo morali v poskusih izobraževalne reforme natančno pregledati tako, da bi upoštevali globlje učinke globaliziranih kapitalističnih družbenih odnosov.

V zvezi z vprašanji rasne, etnične ali spolnostne identitete nič manj kot v zadnjih letih ne odobravam razvoja kritične kulturne zavesti ali kulturnega kritizma nasploh. Takšna sprememba stališča bi bila smešna za nekoga, ki že več kot petnajst let sodeluje pri analizi omenjenih vprašanj. Vendar me danes bolj zanima iskanje *skupnega temelja* kulturnega kritizma in gibanja za spremembo produkcijskih odnosov. Proces globalizacije je v borbi za pedagogiko osvoboditve ogrozil preveč, da bi bilo zame drugače.

Moje stališče je, da se kulturni kritizem – sodeč po specifični logiki negospodarskih dejavnikov – v veliki meri ni ustrezno usmeril k osvoboditvi človeštva pred ekonomsko odtujitvijo, povezano s kapitalistično gospodarsko logiko, ki služi kot motorna sila za transnacionalne oligopole in reprodukcijo obstoječih družbenih odnosov. Samirju Aminu se pridružujem pri oblikovanju neekonomske deterministične interpretacije marksizma, kjer kapitalistični način proizvodnje *ni* reduciran na status ekonomske strukture.⁶³ Z drugimi besedami, zakon vrednosti upravlja tako ekonomsko reprodukcijo kapitalizma kakor tudi vse vidike družbenega življenja v kapitalizmu. Zavzemam se za stališče, ki ga je Amin sprejel pri svojem oblikovanju "pod-determiniranosti", raje kot da bi sprejel althusserjanski strukturalizem z njegovim čudovito artikuliranim

Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996.
 Glej tudi Peter McLaren, "Beyond Phallogocentrism: Critical Pedagogy and its Capital Sins: A Response to Donna LeCourt", *Strategies (v tisku)*, in Carole A. Stabile, "Postmodernism, Feminism, and Marx: Notes from the Abyss", v: Ellen Meiksins Wood in John Bellamy Foster (ur.), *In Defense of History*, New York, Monthly Review Press, 1997, str. 134–148.

⁵² Gee, Hull in Lankshear, *The New Work Order*.

⁵³ Andy Green, "Postmodernism and State Education", str. 80.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 81.

⁵⁵ Glej McLaren, "The Pedagogy of Che Guevara".

⁵⁶ Aijaz Ahmad, "The Communist Manifesto and the Problem of Universality," *Monthly Review* 50, št. 2, 1998, str. 22.

⁵⁷ Sherry Ortner, "Identities: The Hidden Life of Class", *Journal of Anthropological Research* 54, št. 1, pomlad 1998, str. 8–9.

⁵⁸ *Ibid.*, str. 9.

⁵⁹ *Ibid.*, str. 4.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 14.

⁶¹ Richard Wolff in Stephen Resnick, "Power, Property, and Class", *Socialist Review* 16, št. 2, 1986, str. 97–124.

⁶² *Ibid.*, str. 120.

⁶³ Samir Amin, *Specters of Capitalism: A Critique of*

Current Intellectual Fashions, New York, Monthly Review Press, 1998. Glej tudi Samir Amin, *Capitalism in the Age of Globalization*, London, Zed Books, 1997, ter Samir Amin, *Eurocentrism*, New York, Monthly Review Press, 1998.

⁶⁴ Razširjeno razpravo o multikulturalizmu in globalizaciji je mogoče najti v: Peter McLaren, *Multiculturalism Critico*, Sao Paulo, Brazilija, Cortez Editora in Instituto Paul Freire, 1997. Glej tudi McLaren, *Revolutionary Multiculturalism*.

konceptom "pre-determiniranosti". Po Aminovem mnenju imajo determinacije gospodarstva, politike in kulture vsaka svojo specifično logiko in avtonomijo. Med omenjenimi logikami v sistemu poddeterminiranosti ni komplementarnosti, temveč obstajajo samo spori med določujočimi dejavniki, ki omogočajo izbiro med različnimi možnimi alternativami. Spori med logikami pridejo do rešitev s podrejanjem nekaterih logik drugim. Akumulacija kapitala je prevladujoča poteza kapitalistične logike in zagotovi kanale, skozi katere se gospodarska logika vrine v politične, ideološke in kulturne logike. Vse družbene revolucije morajo nujno biti kulturne revolucije prav zato, ker poddeterminiranost prej kot predeterminiranost določa tip konfliktnega načina, v katerega so vpletene logike, ki upravljajo različne dejavnike družbene vzročnosti. Zakon vrednosti torej ne usmerja samo kapitalističnega produkcijskega načina, temveč tudi vse druge družbene determinante. Zato, da bi presegel – prekoračil – sodobni kapitalizem, ki ga določajo tri osnovna protislovja gospodarske odtujitve, globalne polarizacije in uničenja naravnega okolja, Amin prikaže projekt družbenega preoblikovanja. Slednji bi s svojo politično ekonomijo, politiko in kulturno logiko dal pobudo za družbeno evolucijo, ki bi se raje usmerila k zmanjševanju protislovij kot njihovemu poostrovanju. Amin hkrati prepričljivo trdi, da se postmoderni kriticizem v veliki meri vda zahtevam obstoječe faze kapitalistične politične ekonomije v upanju po oblikovanju sistema bolj humanega – srečnega kapitalizma. Tako kot Amin poudarjam, da je pomembno omajati neomejeno prevlado kapitala, ki je zamaskirana v svobodo in se s pomočjo svojih političnih menedžerjev, ki si prisvojijo večino denarja, lažno predstavlja za poroka človeške emancipacije.

Ali so bila šestdeseta, če se ozremo nazaj, zadnja priložnost za uspešen splošni revolucionarni upor v velikem obsegu? Je politična zmeda velikih razsežnosti, ki je bila posledica odločitve evropskega proletariata, da zavrne levičarsko inteligenco iz obdobja po letu 1968, obsodila revolucionarni projekt in "produkcijsko" metapripoved Marxa na smetišče zgodovine? So postmodernistični popravki marksističnih kategorij in zavrnitev – v veliki meri – marksističnega projekta pri evropski in severnoameriški inteligenci naznanili opustitev upanja na revolucionarno družbeno spremembo? Kaj lahko pedagogom, ki delajo v kritičnem izobraževanju, ponudi historičnomaterialistični pristop, ki je pogosto povezan z revolucionarnimi gibanji in antikapitalističnim bojem? Ali lahko današnje šole oblikujejo novo družbeno ureditev?

Vprašanja postavljam v času, ko je boleče očitno, da kritična pedagogika in njen politični partner, multikulturalno izobraževanje, ne služita več kot ustrezna družbena in pedagoška podlaga, na kateri bi lahko oblikovali močen izziv za trenutno družbeno delitev dela in njene učinke na družbeno reprodukcijsko funkcijo šolstva v pozni kapitalistični družbi.⁶⁴ Kritična pedagogika dejansko ne uživa več

statusa glasnika demokracije, glasnega klica po revolucionarni praksi, jezika kritike in možnosti v službi radikalne demokratične podobe, kot je obljubljala v poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih.

Na površje razprave o šolstvu in novi kapitalistični ureditvi je privrelo neprijetno vprašanje: Ali lahko prenovljena in ponovno oživiljena kritična pedagogika, ki temelji na historičnomaterialističnem pristopu k izobraževalni reformi, služi kot izhodišče politike upora in protihegemonistične borbe v enaindvajsetem stoletju? Če poskušamo odgovoriti na omenjeno vprašanje ter resno obravnavati vse njegove implikacije, kaj se iz zapuščine in borbe revolucionarnih družbenih gibanj lahko naučimo? Na prvi pogled obstajajo določeni razlogi za optimizem. Kritična pedagogika je navsezadnje združila antirasistične in feministične boje z oblikovanjem demokratične družbene ureditve, ki temelji na načelih raznolikosti, tolerance in enakovrednega dostopa do materialnih virov. Takšna vloga je kljub vsej hvalevrednosti v tem pogledu vsekakor pripomogla, da je kritična pedagogika močno ogrozila zgodnejšo in radikalnejšo zavezanost prot imperialističnemu boju, ki jo pogosto povezujemo s protivojnim gibanjem v šestdesetih letih ter zgodnejšimi revolucionarnimi gibanji v Latinski Ameriki.

Kritična pedagogika: kaj je potrebno narediti?

Kritična pedagogika, ki so jo malodušni varuhi ameriških sanj svojčas imeli za izraz sramote, je postala tako popolnoma psihologizirana, liberalno humanizirana, tehnologizirana in konceptualno postmodernizirana, da je videti kot da je njen trenutni odnos s širšim osvobodilnim bojem močno oslavljen, če ne celo usodno končan. Konceptualna mreža, ki jo poznamo kot kritično pedagogiko, je bila zastavljena tako široko in v časih tako oholo, da so jo povezovali z vsem, kar so potegnili iz nemirnih in polnih voda izobraževalne prakse, od učilniškega pohištva, razporejenega v "dialogu prijaznem" krogu, do učnega načrta "za dobro počutje", ki je bil oblikovan za krepitev samopodobe dijakov. Multikulturalni izobraževalni ekvivalent kritične pedagogike lahko povežemo s politiko raznolikosti, ki vključuje "spoštovanje različnosti" s praznovanjem "etničnih" praznikov in tematskih sklopov, kot je "mesec črnske zgodovine" in "Cinco de Mayo". Če izraz "kritična pedagogika" postavimo na prizorišče sedanjih razprav o izobraževanju, moramo oceniti, da je v veliki meri ukročen, česar so se močno bali številni njegovi zgodnji predstavniki, kot je Brazilec Paulo Freire.

Večina pedagogov, ki so predani kritični pedagogiki in multikulturalnemu izobraževanju, propagira njune različice, ki se izogibajo možnosti rasne, razredne in spolne umestitve. Njihove iskrenosti ali predanosti ni potrebno postavljati pod vprašaj ali pa njihovega dela zavračati kot površinskega ali nepomembnega –

⁶⁵ Charles Handy, "What's It All For? Reinventing Capitalism for the Next Century", *RSA Journal* 144, št. 5475, 1996, str. 33–40.

⁶⁶ Alex Callinicos, *Against Postmodernism: A Marxist Critique*, New York, St. Martin's Press, 1990.

saj v veliki meri ni – da bi zaključili, da so njihove artikulacije kritične pedagogike in multikulturalnega izobraževanja prilagojene potrebam kapitala in neoliberalističnim ciljem. Zgodnje predstavnike kritične pedagogike so obtoževali zaradi polemičnih izpadov in radikalnih političnih izstrelkov, medtem pa se je pojavila nova generacija, ki je v veliki meri sprejela, kar lahko opišemo kot pluralistični pristop k družbenim protislovjem. Njihovo delo proslavlja "konec zgodovine" in redko, če sploh kdaj, razpravlja o kritiki globalnega kapitalizma.

Razloge za ukrotitev kritične pedagogike sem omenil že zgoraj, vendar bi želel razčleniti nekatere zame najpomembnejše razloge. Med številnimi kritičnimi pedagogi, ki so jih zavedli postmoderni in poststrukturalistični pogledi, je bilo nedvomno močno gibanje, da zanemarijo ali se ne zmenijo za globoke spremembe v strukturni naravi in dinamiki poznega kapitalizma v Združenih državah. Zakaj bi predmet pedagogov morala biti politična ekonomija v dobi postmarksističnih simpatij in mnogovrstnih družbenih protislovij? Zato, ker živimo v času določenega zgodovinskega stika doktrinarne nereguliranega kapitalizma s ponovno neustavljivo koncentracijo dohodka na vrhu. Trenutno obstaja 70 transnacionalnih korporacij s premoženjem, ki je večje kot kubansko – 70 zasebnih gospodarskih nacij.

V gospodarskih skupnostih prvega sveta so milijoni brezposelnih in še več milijonov v skupnostih tretjega sveta, tri četrtine novih delovnih mest v kapitalističnem svetu je začasnih, slabo plačanih in prinašajo malo, če sploh kaj, ugodnosti. Latinskoameriška gospodarstva so ujeta v desetletja trajajoče krize. Leta 1989 je v Združenih državah odstotek najbogatejših skupaj zaslužil več kot spodnjih 40 odstotkov prebivalstva. Charles Handy je na primeru Anglije kljub nedavni izjavi vlade, da ima 82 odstotkov vseh delavcev stalno zaposlitev, predpostavil, da je dejansko 24 odstotkov delovne sile zaposlene honorarno, 13 odstotkov je samozaposlenih, 6 odstotkov začasno zaposlenih ter 8 odstotkov brezposelnih, kar skupaj predstavlja 51 odstotkov vseh, ki niso redno zaposleni. Poleg tega traja zaposlitev s polnim delovnim časom približno 5,8 leta. V kapitalizmu torej govorimo o možnosti zaposlovanja in ne zaposlitvi.⁶⁵ Pretirana potrošnja – politično subvencioniranje subburžoaznega množičnega sektorja menedžerjev, podjetnikov in profesionalcev – se je pojavila v obdobju, ko se soočamo z obsežno prerazdelitvijo bogastva od revnih k bogatim, ko se korporacije okoriščajo s pomočjo velikih davčnih olajšav in preusmeritvijo potrošnje na novi srednji razred. Navedene trende hkrati spremlja tudi splošen umik delavskega gibanja.⁶⁶ Globalizacija kapitala je sprostila nove prakse družbenega nadzora in oblik internacionalizirane razredne prevlade. Vendar slednje ne namiguje, da določene kulturne formacije in institucije ne posredujejo gospodarstvo ali da obstajajo relativno neblagovna področja.

Številni severnoameriški kritični pedagogi so spremenili svoja stališča od zgodnjih marksističnih vidikov k liberalnim, social-demokratskim, neoliberalnim in celo desničarskim pogledom. Na teoretičnem vrhu smo obžalovali, da si je neoliberalna politična agenda prisvojila nekatere marksistične avtorje, kot je Antonio Gramsci. V celoti smo bili priča odstranitvi marksistične politike iz sedanjih razprav o izobraževanju ter prilagoditvi nekaterih njenih stališč kapitalističnemu državnemu aparatu. Številni severnoameriški levičarski pedagogi se razprav o političnih in ideoloških odnosih ter formacijah lotevajo, kot da bi se omenjena področja družbene moči nahajala v razkuževalni izolaciji od protiimperialističnega boja. Prenovljena agenda kritične pedagogike mora vsekakor vključevati strategije obravnavanja ekonomske distribucije in popravljanja njene krivice, ki jo bodo ponesle daleč preko njenega sedanjega postmodernističnega cilja težavnih ustaljenih predstav identitete in razlike ali zamajanja predstave omejenega, vnaprej danega ali bistvenega "sebstva". Osredotočanje predvsem na "politiko identitete" je eden izmed načinov, s katerim kapitalistični razred delavce in podrejene skupine lahko ohranja med seboj sprte, tako da obstaja malo možnosti, da bi oblikovali zavezništvo, ki bi nasprotovalo sedanjim poskusom nacionalnega in globalnega gospodarskega prestrukturiranja.

⁶⁷ Joe Kincheloe, *Toil and Trouble*, New York, Peter Lang, 1995.

Kritično izobraževanje za novo tisočletje

Kritična pedagogika in multikulturno izobraževanje se morata z osvajanjem (ki smo mu dodelili bolj blag izraz "kolonializem") lotiti prilagodljive vztrajnosti kapitalizma, problemov kapitalističnega imperializma in njegovih specifičnih manifestacij akumulativnih zmožnosti. Kritična pedagogika mora, drugače povedano, utrditi projekt emancipacije, ki presega enostavno izsiljevanje priznanj obstoječih kapitalističnih struktur in institucij. Osredotočiti se mora raje na spremembo lastninskih odnosov in vzpostavitev pravičnega sistema prilagajanja in razdelitve družbenega bogastva. Ne zadostuje, da prilagodimo fundacijske ravni financiranja šol, da bi zmanjšali raven revščine študentov, da predlagamo dodatno financiranje za revne in tiste z omejenim znanjem angleščine, povišamo lokalne davke v korist šol, zahtevamo, da državne oblasti delno subvencionirajo skupnosti z nizko lastninsko vrednostjo, ali pa se borimo za izenačenje financiranja, ki ga zagotavljajo okrožja z nizkolastninsko vrednostjo (čeprav bi bili takšni poskusi vsekakor dobrodošel korak v pravo smer). Zagovarjam bistveno širšo vizijo, temelječo na spremembi globalnih gospodarskih odnosov – na drugačni gospodarski logiki, če želite –, ki presega goli reformizem znotraj obstoječih družbenih odnosov produkcije in mednarodne delitve dela.⁶⁷

⁶⁸ Ellen Meiksins Wood, *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, str. 252.

⁶⁹ James Petras in Morris Morely, *Latin America in The Time of Cholera: Electoral Politics, Market Economies, and Permanent Crisis*, New York, Routledge, 1992.

⁷⁰ Wood, *Democracy Against Capitalism*, str. 262–263.

⁷¹ Istvan Meszaros, *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition*, New York, Monthly Review Press, 1995.

⁷² Callinicos, *Against Postmodernism: A Marxist Critique*.

⁷³ *Ibid.*

Marksistične in neomarksistične ocene so jasno prepoznale imperialistične prakse v sodobnih gibanjih akumulacije globalnega kapitala, ki temelji na korporacijskem monoplnem kapitalu in mednarodni delitvi dela. Zahod je v svojem razvoju doživel napredek, ki bi ga nekateri liberalci želeli slaviti kot vzpon individualnosti, vladavino zakona in avtonomijo civilne družbe. Kljub temu pa je z marksističnega in neomarksističnega stališča takšne domnevne izboljšave dejansko mogoče obravnavati kot “nove oblike izkoriščanja in dominacije (konstitutivna ‘moč, ki prihaja od spodaj’, je nenazadnje moč oblasti), nove odnose osebne odvisnosti in hlapčevstva, privatizacijo presežnega izvlečka in prenos starodavnih zatiranj z države na ‘družbo’ – to pomeni prenos razmerij moči in prevlade z države na zasebno lastnino”.⁶⁸ Od triumfa evropskega kapitalizma v sedemnajstem stoletju dalje ima buržoazija zakonsko, politično in vojaško moč, da v svojem pohodu akumulacije uniči večji del družbe.⁶⁹ Kapitalizem v razvitih zahodnih državah je potrebno spremeniti, da bi lahko uspešno kljubovali negospodarskim neenakostim – kot sta rasizem in seksizem. Čeprav je res, da imajo ljudje poleg razrednih tudi druge identitete, ki oblikujejo njihove izkušnje na bistven in pomemben način, je antikapitalistični boj najboljšo sredstvo za ponovno artikulacijo identitet v radikalnem socialističnem projektu. Ellen Meiksins Wood pravi, da je kapitalizem več kot zgolj sistem razrednega zatiranja, saj predstavlja neusmiljen proces totalizacije, ki s podrejanjem celotnega družbenega življenja abstraktnim potrebam tržišča v vseh vidikih oblikuje naša življenja.⁷⁰

Istvan Meszaros opozarja, da se nam ni potrebno prilagoditi kapitalističnemu zakonu vrednosti.⁷¹ Pred nami je izziv, da delujemo v smeri razlastitve kapitalistov, vendar hkrati zagotovimo, da socialistični projekt ostane trden in samokritičen. Potrebno je poudariti, da je borba za socialistično demokracijo vztrajno povezana z bojem proti rasizmu. Kritični pedagogi morajo upoštevati način, kako se je rasizem v svojih sedanjih utelešenjih razvil iz prevladujočega načina globalne proizvodnje v sedemnajstem in osemnajstem stoletju, predvsem na kolonialnih plantažah novega sveta s suženjsko delovno silo, ki so jo uvozili iz Afrike, da bi pridelovala potrošniško blago, kot je tobak, sladkor in bombaž.⁷² Na kakšen način je bil priseljski delavski razred v zgodovini razdeljen glede na rasne poteze, je proces, ki ga morajo multikulturalni pedagogi bolje razumeti in se nanj bolj učinkovito obrniti. Na kakšen način, na primer, rasizem daje belim delavcem posebno identiteto, ki jih povezuje z belimi kapitalisti?⁷³

Kritična pedagogika mora kot partnerica multikulturalnega izobraževanja poglobiti svoje polje kulturne teorije in politične ekonomije ter razširiti sodelovanje v družbenoempiričnih analizah, da bi se bolj kritično obrnila na vrste intelektualcev in institucij v obstoječih oblikah gibanja zgodovine. Kritična pedagogika in multikulturalno

izobraževanje potrebuje več kot dobre namene, da bi dosegla svoj cilj. Potrebuje revolucionarno gibanje pedagogov, ki so seznanjeni z načelno etiko sočutja in družbene pravičnosti, socialističnim etosom, ki temelji na solidarnosti in družbeni soodvisnosti, ter jezikom kritike, ki je sposoben razumeti posledice zgodovinskih prikazov.⁷⁴ Gre za posebno težko nalogo, ker izobraževalna načela, ki so povezana s korporacijskimi pobudami, pogosto uporabljajo jezik javne demokracije, da bi prikrija model privatizirane demokracije.⁷⁵ Z veljavno izobraževalno politiko Združenih držav, katere cilj je služiti interesom korporacijskega svetovnega gospodarstva – ki *de facto* učinkovito služi svetovni vladi, ki jo sestavljajo Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, G-7, Splošni sporazum o carinah in trgovini (GATT) ter druge strukture – je nujno, da kritični in multikulturalni pedagogi prenovijo svojo zavezanost k borbi proti izkoriščanju na vseh področjih.⁷⁶ S poudarjanjem enega takšnega področja – področja razrednega boja – želim poudariti, da prenovljeni marksistični pristop h kritični pedagogiki, ki si ga predstavljam, ne obravnava rasnih in spolnih protislovij kot statičnih, strukturnih rezultatov kapitalističnih družbenih odnosov prednosti in pomanjkljivosti, temveč jih prej išče v teoriji delovanja, ki priznava pomembnost kulturne politike in družbene razlike. Kritična pedagogika in multikulturalno izobraževanje, daleč od tega, da bi kulturno sfero deaktivirala z opazovanjem samo in zlasti v službi akumulacije kapitala, morata priznati specifičnost lokalnih bojev v bližini mikropolitike rasne, razredne, spolne in spolnostne ureditve. Vendar pri tem ne smeta pozabiti na globalno delitev dela, ki jo povzročajo sile kapitalistične akumulacije. Kritična pedagogika, zasnovana na razrednem boju, ki se ne zoperstavi rasizmu, seksizmu in homofobiji, ne bo zmožla ustaviti uničevalne širitve kapitala.

Kritična pedagogika, o kateri govorim, mora postati manj in-formativna in bolj per-formativna, torej v manjši meri pedagogika, usmerjena k zasliševanju pisanih besedil, kot snovna pedagogika, ki temelji na doživetih izkušnjah dijakov. Kritična pedagogika, ki jo predelujem z marksističnega stališča, je usmerjena proti tekstualnim fondom, vidnemu fetišizmu in monumentalnemu abstrahiranju teorije, ki zaznamuje večino kritične prakse v učilnicah učiteljskega izobraževanja. Zahtevam pedagogiko, ki izvaja revolucionarno multikulturalno etiko – živi na ulicah – raje kot da se enostavno omeji na prakso branja besedil (čeprav je branje besedil z drugimi besedili, proti drugim besedilom in na osnovi drugih besedil pomembna vaja). Učitelji morajo nadgraditi tekstualno politiko, ki prevladuje v večini multikulturalnih učilnic, z udejstvovanjem v politiki osebnega in emocionalnega vlaganja, ki pomeni “delati to, kar govoriš”, ter delo v tistih skupnostih, ki jim želiš služiti. Kritična pedagogika za multikulturalno izobraževanje bi morala spodbujati emocionalno občutljivost učencev ter zagotoviti jezik družbene analize, kulturne

⁷⁴ E. San Juan, Jr., *Mediations: From a Filipino Perspective*, Pasig City, Filipini, Anvil, 1996.

⁷⁵ Glej David T. Sehr, *Education for Public Democracy*, Albany, SUNY Press, 1997.

⁷⁶ David Gabbard, “NAFTA, GATT, and Goals 2000: Reading the Political Culture of Post-Industrial America”, *Taboo 2*, jesen 1995, str. 184–199.

kritike in družbenega aktivizma, ki služi paranju moči in prakse kapitala po njegovih šivih. V kontekstu skupnostnega aktivizma in sodelovanja v naprednih družbenih gibanjih je potrebno učencem ponuditi možnost, da delajo v skupnostih, kjer lahko čas preživijo z ekonomsko in etnično raznolikimi, pa tudi z gejevskimi in lezbičnimi populacijami.

Učenci morajo preseči enostavno poznavanje kritične multi-kulturne prakse. Obenem se morajo približati utelešenemu in snovnemu razumevanju takšne prakse ter emocionalnemu vlaganju na ravni vsakdanjega življenja, tako da je mogoče zavrniti in spremeniti napadalno moč kapitala.

Kritična pedagogika v dobi globalizacije

Medtem ko je javna sfera še vedno razvrednotena in depolitizirana in se vedno bolj spreminja v kulturo nakupovalnega središča, umikanje zavezanosti do javne sfere spodkopava pogoje za preživetje javnih šol, da ne omenjamo nove družbene ureditve. Danes je trend obramba osebnih "enkav" raje kot javnih in kolektivnih prostorov, in takšna enklavska lokalnost stežka omogoča makropolitiko, ki je povezana z modernim projektom radikalnega preoblikovanja. Ali je v danih razmerah globalnega kapitalizma, ki ga opisujem skozi celotno besedilo, bolj utopičen socializem ali demokratični kapitalizem? Zdi se mi, da v precej večji meri slednji. Čeprav je malo verjetno, da same šole lahko služijo kot kaj več kakor nujni, vendar ne zadostni javni prostori potencialnega političnega, kulturnega in gospodarskega preoblikovanja, pa obstajajo pobude, za katere izvršitev se je vseeno vredno boriti. Zato bi želel bolj natančno določiti izziv – in možnosti – ki ga za kritične pedagoge predstavlja filozofija revolucionarnega boja.

Prvič: kritična pedagogika mora premisliti zgodovinsko specifičnost lastnih kategorij tako, da svoje ekonomije želje ne prikaže kot naravo in potrebo vsega človeštva. To je ključnega pomena zato, da bo kritična pedagogika v lastnih okvirih zmožna izzvati patriarhalne in evrocentristične predpostavke. Kritična pedagogika se je naučila pri feminističnih pedagogikah ter pedagogikah, povezanih z latinskoameriškimi teologijami osvoboditve, afriški diaspori in severnoameriških pedagogikah upora, da mora zavrniti vse lažne trditve o univerzalnosti, ki se nanašajo izključno ali predvsem na bele, moške, zahodne in delavske heteroseksualce. Kjer kritična pedagogika zatrjuje, da zavzema univerzalno stališče o osvoboditvi in človekovih pravicah, njene premise ne smejo ostati nagnjene k maskulinistični in evrocentrični perspektivi. Pomembno si je zapomniti, da novi akter demokratičnega socializma ni bitje, predeterminirano z družbenimi razmerji, temveč ni nikoli popolno in je dialektično oblikovano skozi

družbena razmerja in razvoj politike, ki imata za podlago revolucionarno prakso.

Drugič: kritična pedagogika mora podpirati lokalna vprašanja in protislovja, ki jih določa kontekst, vendar mora biti hkrati previdna, da se ne omeji samo na lokalne ocene.⁷⁷ Zdi se, da ima ludistična postmoderna izobraževalna analiza vedno manj povedati o svetu in tem, kako ga spremeniti, in vse več govori o sebi. Medtem ko so marksizem obtožili za fiksiranost na razredni boj v demonskem, svetovnem kapitalističnem sistemu, ki je oropan svojih bolj demokratičnih vidikov, so se ludistični postmoderni pedagogi vpisali med propagandno orožje kapitala in uveljavili pomembnost provizoričnega znanja ter mnogovrstnih področij moči in upora. Vendar so s tem pretrgali razmerje med kritiko in delovanjem. V kritično pedagogiko je potrebno bolj obširno vključiti učinkovito delo, ki ga je opravil kritični poststrukturalizem, materialistična feministična analiza ter "rdeči" feminizem in pedagogika, ki so jo zagovarjali teoretiki, kot sta Teresa Ebert in Rosemary Hennessy.⁷⁸ Omenjeno delo ne dopolnjuje le marksistične pedagogike, ki jo zagovarjam, temveč vznemirja kontra-politični ludistični postmodernizem, ki ga v tolikšni meri najdemo v sodobni družbeni kritiki.

Kritična pedagogika se mora usmeriti k nasprotovanju novim disciplinskim sistemom družbenega nadzora s pomočjo razvoja kritične pedagogike prostora. Kritična pedagogika bi morala slediti kritičnim urbanim geografom, kot je Edward Soja, ter se opogumiti za raziskovanje prostorskega človeškega življenja in slednje združiti z njeno zgodovinskostjo-družbenostjo, predvsem s spolnim in rasnim določanjem ruralnih in urbanih prostorov s trializmom prostora, znanja in moči.⁷⁹

Tretjič: kritična pedagogika mora še naprej upoštevati osnovne človeške potrebe, vendar se jih mora lotiti, ne da bi zapadla biologemu utemeljevanju ali lažnim posploševalnim in etnocentričnim težnjam modernih, zahodnih velikih teorij, ki teleološko privilegirajo določene zgodovinske in filozofske končne točke človeškega stanja, kot sta "konec zgodovine" ali "konec ideologije", ali pa bijejo mrtvaški zvon političnemu delovanju s "smrtjo subjekta". Takšne velike teorije namigujejo na nepotrebnost diskurza za prihodnost, ki poskuša človeštvo šteti kot odgovorno za svoj trenutni položaj. Čeprav bi morali opustiti epistemološki zaključek, ki so ga sprejele "velike teorije", nikakor ne želim nagovarjati, da zgodovine več ne bi smeli razumeti kot serije determinativnih učinkov ali družbene ureditve obravnavati v njeni "celoti". Neusmiljena brezbržnost do zgodovine se z malo možnosti za uspeh bojev proti patriarhiji, rasizmu ali razrednemu izkoriščanju potrjuje v številnih postmodernih oblikah kritike.

Četrtič: kritična pedagogika mora še naprej oporekati normativnim zvezam inteligence in načinu diferencialnega razporejanja "razuma", ki prednost vedno daje kapitalističnemu razredu. Spoznali smo, da znanje redno natančno pregledujejo predstaviški sistemi,

⁷⁷ Joe Kincheloe in Shirley Steinberg, *Students as Researchers*, London, Falmer Press, 1998.

⁷⁸ Glej Ebert, *Ludic Feminism and After* ter Rosemary Hennessy, *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*, New York, Routledge, 1993. *Moja kritika postmodernih diskurzov ni napad na feministično kritiko. Gre za kritiko tistih kritičnih poskusov – feminističnih, postmarksističnih in drugih – ki dovolj glasno ne oporekajo vodilnim okvirom patriarhalnega kapitalizma, ki spolno razliko učinkovito izrabljajo za opravičevanje neenake porazdelitve bogastva in moči. Moja marksistično-feministična kritika prepozna patriarhalno izkoriščanje onstran kapitalistične retoričnosti in izražanja v prenesenem pomenu, v razrednih, spolnih in etničnih delitvah lastninskih razmerij ter v borbi za dobiček in presežno delovno silo.*

⁷⁹ Edward Soja, *Postmodern Geographies*, London, Verso, 1989. Glej tudi David Harvey, *Justice, Nature, and the Geography of Difference*, Cambridge, Blackwell Publishers, 1996.

⁸⁰ McLaren in Leonard, Paulo Freire: *A Critical Encounter* ter McLaren in Lankshear, *Politics of Liberation*.

⁸¹ Spring, *Education and the Rise of the Global Economy*.

ki na vnaprej določene načine popravljajo njegov pomen, tako da ustreza posebnim interesnim skupinam. Kritiki nikoli ne smeje prenehati poudarjati, da obstajajo determinančna razmerja med sistemi inteligibilnosti, ki so jih proizvedle javne šolske institucije, in tistimi, ki so člani dominantne kulture in utrjujejo takšne institucije. Eden izmed političnih učinkov produkcije znanja je legitimacija glasov določenih skupin ter dodelitev večje verodostojnosti njihovemu glasu kot glasovom manj privilegiranih skupin. Z drugimi besedami, kritična pedagogika ne sme dovoliti ničesar v zvezi s stališčem, da imajo nesorazmerna razmerja moči in privilegijev v kateri koli družbi odločilni vpliv na to, komu bo uspelo in komu ne. Posamezniki na primer na univerzo niso sprejeti zaradi svojih odlik, kajti če bi bilo tako, potem bi morali postaviti absurdno trditev, da so člani kapitalističnega razreda bolj kognitivno nadarjeni. Vendar bi brez truda lahko priznali, da je kapitalistični razred precej nadarjen, saj je sposoben nadzirati definicijo legitimnega znanja (na primer prek preizkusnih meril, uradnega znanja v učbenikih in pomanjkanja izzivov "uradnim" verzijam zgodovine) ter zagotavljati, da takšno znanje služi interesom globalnega gospodarstva. Uradno znanje, vodilna hierarhija diskurzivne avtoritete, suverene episteme in uradni družbeni transkript kapitalističnega razreda, kot so opozorili kritiki, na takšen ali drugačen način nasprotujejo prizadevanju za svobodo in družbeno pravičnost.

Uradni transkript državljanstva Združenih držav brezpogojno domneva, da je samo bela, evroameriška elita sposobna sprejeti univerzalno stališče in govoriti v imenu vseh skupin. Kljub temu po Paulu Freiru in drugih kritičnih pedagogih vemo, da pogoji produkcije znanja v "dejanju znanja" vedno vključujejo politične odnose podprejanja in prevlade.⁸⁰ Kritiki morajo prepoznati kodirane pomene, ki določajo znanje, ter odkriti retorične in formalne strategije, ki se ukvarjajo z njeno interpretacijo. Kritiki morajo poleg tega priznati zapletena dejanja investiture, fantazije in hrepenenja, ki prispevajo k družbeni konstrukciji znanja. Potrebno je izzvati vodilne oblike znanja in trditve, ki poskušajo formacije znanja ločiti od njihovih ideoloških in epistemoloških predpostavk. Ključne človeške ideje, ki trenutno podpirajo neoliberalno izobraževalno politiko, fetišizirajo izobraževanje in zmanjšujejo lov za znanjem na logiko komodifikacije, ki je povezana s prihodnjimi zaposlitvenimi priložnostmi, močjo šolanja pri ekonomskem povračilu in vlaganjem v človeško delovno silo. Izobraževanje hlapčevsko pade na kolena pred zapovedmi trga delovne sile in Velikimi možgani korporacijske elite. V lepljivih rokah liberalnih birokratov takšne "zapovedi" lahko povišajo univerzitetne šolnine, da bi zmanjšali število diplomantov, ali uvedejo kvote za določene predmete, če se zdi, da podpirajo gospodarsko rast naroda kot celote. Zato da bi pri delavcih spodbudile "všeživljenjsko učenje", korporacije lahko zmanjšajo ugodnosti in varnost zaposlitve tako, da so se delavci prisiljeni prilagajati spreminjajočim se zahtevam trga delovne sile.⁸¹ Takšna neoliberalna ideologija zagotavlja samo

neskončno obnavljanje nepravilnosti in olepšane izboljšave, izkoriščanja ter kompenzacijskih programov. Gee, Hull in Lankshear nasprotujejo viziji in praksam "novih kapitalističnih šolskih reformatorjev" z oporekanjem njihovemu potrošniškemu determinizmu, s poudarjanjem družbenega kriticizma, ki je "nujno potreben za resnično učenje in potemtakem kot del in sveženj kritičnega mišljenja ter povečanja moči delavcev", ter s ponovno okrepitevijo lokalne politike "kot nasprotjem lažne lokalnosti novega kapitalizma", tako da se lahko osnuje globalna skupnost, "kjer interesi in blaginja vseh, postanejo skrb vseh".⁸² Avtorji poudarjajo kritično razumevanje kompleksnih sil nove delovne ureditve, ki lahko "razkrinka pohlep in manipuliranje, ki se skrivata za sistemi in njihovimi izbranimi racionalizacijami."⁸³

Petič: kritiki morajo premisliti vprašanja "produkcijskih načinov" tako, da pedagogi lahko upoštevajo premik od industrializiranega javnega življenja k post-industrijskim, post-fordističnim kontekstom prilagajanja specializacije v globalnem kapitalizmu. Vendar morajo to storiti na način, ki popravi in ne zmanjša pomembnosti kategorije družbenega razreda ter ne napeljuje – kot številni konzervativni postmodernisti – na to, da je izkoriščanje nekako bolj enostransko, manj dejansko ali ostro, kot je bilo v bolj industrializiranih režimih.⁸⁴ Reprodukcijska ekonomskih in diskurzivnih prednosti na šolskih prizoriščih ne deluje naključno v korist kapitalističnega načrta skrajnega povečanja virov in nadziranja bogastva, ki je v interesih belega večinskega prebivalstva. Izkoriščani, osiromašeni in prekleti zemlje – *les damnés de la terre* – se niso pojavili iznenada kot skupina zombijevskih prostovoljcev, ki so se pridružili vrstam obubožanih milijonov brez pravic. Ne glede na to, ali pedagogi sledijo Marxovi delovno-vrednostni teoriji izkoriščanja ali drugim ekonomskim razlagam, ni sporno, da pozitivni dobički v kapitalizmu slonijo na ustreznih merih izkoriščanja in da je takšna neenaka porazdelitev bogastva nepravilna. Učitelji lahko kot skromen uporniški ukrep v svoje učne načrte vključijo lekcije, ki obravnavajo globalne delavnice, v katerih delajo bedno plačani delavci.⁸⁵ Bill Bigelow opisuje, da so učenci srednje šole Monroe v Los Angelesu poskrbeli, da je šolski odbor sprejel resolucijo, ki okrožje zavezuje, da od držav, ki dopuščajo otroško delovno silo, ne kupuje nogometnih žog. Bigelow uči tudi proti mitu, da je dopustno delavcem v nerazvitih deželah plačevati z nizkimi plačami, ker so življenjski stroški v tistih deželah veliko nižji. Navede, da mleko na Haitiju stane 75 centov, medtem ko je v New Yorku 65 centov, jajca so na Haitiju dolar in pol, v New Yorku 1,39 dolarja, kosmiči na Haitiju stanejo 1,90, v New Yorku pa 1,60 dolarja; gorivo je na Haitiju 2,20 dolarja, v New Yorku pa 1,26 dolarja.⁸⁶

Takšen upor je nespodbudna naloga spričo nedavne invazije kapitalskih baronov na naše šole. Baroni kapitala razvijajo prokapitalistične strateške igre, kot je Virtualna trgovinska misija, ki se

⁸² Gee, Hull in Lankshear, *The New World Order*, str. 166, 152.

⁸³ *Ibid.*, str. 167.

⁸⁴ Rikowski, "Left Alone" in Cole, Hill in Rikowski, "Between Postmodernism and Nowhere."

⁸⁵ Bill Bigelow, "The Human Lives Behind the Labels: The Global Sweatshop, Nike, and the Race to the Bottom", *Rethinking Schools* 11, št. 4, 1997, str. 1–16.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ Glej razpravo Luke Minesa, "Globalization in the Classroom", *The Nation* 266, št. 20, 1998, str. 22–23.

⁸⁸ Glej Rikowski, "Let Alone.". Glej tudi Jack Amariglio in Antonio Calari, "Marxian Value Theory and the Problem of the Subject: The Role of Commodity Fetishism", v: Emily Apter in William Pietz (ur.), *Fetishism as Cultural Discourse*, Ithaca, N. Y., Cornell University Press, 1993, str. 186–216; William Pietz, "Fetishism and Materialism: The Limits of Theory in Marx", v: Apter in Pietz, *Fetishism as Cultural Discourse*, str. 119–151; ter Jean Baudrillard, "The End of the Millennium or the Countdown", *Theory, Culture and Society* 15, št. 1, februar 1998, str. 1–9.

uporablja v vedno večjem številu učilnic Združenih držav. Kurikulum Virtualne trgovinske misije, ki ga je podpisala Clintonova administracija in sponzorji, kot so MCI, Boeing, Hughes in UPS (kot tudi države v razvoju, kot sta Indonezija in Singapur), približno 50 tisočim učencem v desetih državah ponuja "izobraževalne" videoposnetke in delovni zvezek z vajami. Videoposnetki prikazujejo direktorje, ki hvalijo vrline proste trgovine in prednosti prodaje vojaškega in drugega industrijskega in komercialnega blaga državam v razvoju. Program Virtualne trgovinske misije vključuje tudi gostujoča predavanja korporacijskih uradnikov in diplomatov ter ponuja študijski načrt z imenom Izziv izvoza. Učenci na primer igrajo vloge poslovnih direktorjev, ki želijo razširiti svoje poslovanje v tujino ali v dežele v razvoju. Navedemo lahko primer, ko so učenci chattanooske šole znanosti in umetnosti pomagali oblikovati strategijo za povečanje Boeingovega deleža na kitajskem komercialnem letalskem tržišču.⁸⁷ Z izjemo ene same vaje, ki jo je oblikovala Mednarodna bratovščina električnih delavcev, ki predstavlja majhno nasprotje s pretresanjem družbenih razsežnosti menjave, program Virtualne trgovinske misije učencem predstavlja silno bleščečo podobo sveta proste trgovine. Ne omenja delavnic z bedno plačanimi delavci, izkoriščanja delavk, opustošenja okolja ali ustvarjenja sveta z nesorazmernimi razmerji moči in privilegijev, ki temeljijo na rasi, razredu, spolu in spolnostni usmeritvi.

Kritična pedagogika mora biti kritična do kapitala kot družbenega razmerja, ki vključuje kritičnost do dela kot subjekta kapitala. Borba proti kapitalu je navsezadnje najvažnejša stvar. Kot pedagogi smo tudi kapital, kapital ni samo nekaj, kar je "tam zunaj", temveč delno določa našo subjektivnost.⁸⁸ Razdeljeni smo proti sebi in v sebi – kot delovna sila v (pa tudi proti) kapitalu. Učiteljski sindikati ne smejo premakniti svojega političnega težišča, da bi ugodili zasebnikom prostega trga, temveč morajo pospeševati družbene politike in družbena gibanja, ki se ukvarjajo z nevarnostmi globalnega kapitalizma. To lahko dosežejo s pomočjo političnih koalicij s starši, učenci in lokalnimi skupinami.

Šestič: kritična pedagogika mora biti antirasistična, antiseksistična in antihomofobična. Trenutno so belci, heteroseksualnost in moškost skupaj vodilni motiv večjih pomenov v kapitalistični demokraciji, medtem ko sta črna in rjava barva suverena kazalca rasne določenosti. Temu je treba oporekati, in sicer tako močno, kot je le mogoče.

Sedmič: kritična pedagogika mora v središče postaviti zadovoljitev osnovnih človeških potreb po preživetju in blaginji v borbi za socialistično demokracijo. V skladu s splošnim ustrojem človeških bitij, ki potrebujejo hrano, primerna oblačila, zaščito ter samospoštovanje in dostojanstvo, je potrebno zadovoljiti določene materialne potrebe. Čeprav vsekakor velja, da so potrebe zgodovinske in se spreminjajo iz konteksta v kontekst, mora kritična pedagogika določiti standard minimalnih materialnih potreb in človekovih pravic

kot sestavni del svoje socialistične vizije. Takšne potrebe lahko služijo kot transhistoričen standard, ki je splošno uporaben po vsem svetu. Samouresničitev in emancipacija (čeprav sta kontingentni, konjunktorni in nikoli dokončani) nista mogoči brez soglašanja o osnovnem standardu človeških zmožnosti in gotovo mora obstajati nekakšna oblika omejevalnega koncepta za tisto, kar smo imenovali razmerja dominacije, zatiranja ali izkoriščanja.

Na tem mestu ne pozivam k transcendentalni teoriji pravičnosti. Namesto tega želim resno poudariti dejstvo, da kapitalizem, kot kisik neoliberalne demokracije, temelji na odnosih neenake in neenakopravne menjave. Za določitev moralne osnove pedagogike osvoboditve se je potrebno vsaj v strateško univerzalnem smislu opreti na transhistorično trditev z upoštevanjem razporeditve družbenega bogastva, kolikor smo prisiljeni priznati, da je rezultat kapitalističnega izkoriščanja neusmiljeno trpljenje in nepotrebno umiranje ljudi. S poudarjanjem gospodarskega ne dokazujem, da je svet znakov, simbolov in drugih reprezentacij vselej podrejen kapitalu ali da gledališče diskurza ni pomembno, ko razpoloženje časa poziva k družbenemu boju. Navsezadnje skozi diskurz "živimo" družbene odnose in jim dajemo smisel. Ko se diskurzi smiselno prevedejo in dekonstruirajo za smer, v kateri njegovi pomeni "živijo" skozi človeško delovanje, in ko se znaki in simboli intenzivirajo, nepremoščajo le k razvoju kritičnega razumevanja, temveč lahko postanejo hudi udarci po resničnosti. Vendar ko kapitalu prijazni oblikovalci politik poberejo diskurzom in interpretacijam njihove družbene kritike, se brez težav preobrazijo v politične oglase za neoliberalno agendo.

Osmič: kritična pedagogika mora vsebovati politiko gospodarske razporeditve in razporeditve virov kot tudi politiko prepoznavanja, afirmacije in razlike. Z drugimi besedami, biti mora politika, ki zagovarja tako politiko preoblikovanja kot tudi kritični in feministični multikulturalizem.⁸⁹ Nedoločenost z barvo kože pomeni biti bel, in beli – zlasti beli moški – trenutno funkcionirajo kot normativna stališča človeštva, ki jih ne določa barva kože. Družbene ugodnosti v naši navidezni demokraciji – nujni globalni poliarhiji – so večje, čim manj si črn ali rjav. Ostaja dejstvo, da je učiteljski poklic večinoma belski, medtem ko populacijo v številnih večjih mestih vedno bolj sestavljajo predvsem temnopolti učenci. Vprašanja, na katera je v tem scenariju potrebno odgovoriti, so tale: Kako so rasne formacije bistveno družbene konstrukcije? In še pomembneje, kako takšne družbene konstrukcije sprejmemo, živimo in izčrpamo s pogubnimi posledicami za temnopolte ljudi? Kako so posamezniki ali skupine neizprosno razvrščeni na osnovi navidezno znanstvenih klasifikacij, ki so tako glede spola kakor etničnosti povezane z vprašanji biologije ali kulture? Kako kapitalistična načela branijo takšne klasifikacijske sisteme, da bi izkoriščali človeško delovno silo in naši skupine v globalni delitvi dela?

⁸⁹ Glej McLaren, *Critical Pedagogy and Predatory Culture in McLaren, Revolutionary Multiculturalism*.

⁹⁰ Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1990.

⁹¹ Kovel, "The Enemy of Nature," 14. Glej tudi Peter McLaren, "Introduction: Traumatizing Capital" in McLaren, "Critical Pedagogy in the Age of Global Capitalism."

Devetič: kritična pedagogika mora zasledovati ideal komunikativne demokracije znotraj širše vizije socialistične demokracije. V dobi globalnega kapitalizma, ko je tako imenovano demokratično šolanje postalo smešen naziv, se lahko koncept komunikativne demokracije Iris Marion Young izkaže za poučnega. Po njenem mnenju demokracija ne pomeni enostavnega zapisa izbire na volilnem lističu, temveč postati kritično refleksiven o možnih izbirah. Posledica je obrat od motivirane sebičnosti k skupinskemu interesu s pomočjo proučevanja družbenega znanja, ki je neomejeno na razpolago v kontekstu.⁹⁰ Kritiki, kot je Youngova, tudi potrjujejo, da imajo belci prednost pri lobiranju in organiziranju za svoje volilno okrožje. Ker slednje utemeljuje večinsko demokracijo, moramo priznati, da je komunikacija v tem primeru pogosto omejena. Vemo na primer, da so beli moški danes bolj ranljivi kot kdaj koli v globalnem gospodarstvu in da je to eden izmed glavnih razlogov za nazadovanje afirmativnega delovanja v državah, kot je Kalifornija. Guverner Pete Wilson želi zaščititi precejšnjo prednost, ki jo imajo belci. Še celo bolj sramotno pa je, da se sklicuje na moralnost, ko grozi z ukinitvijo izvajanja predporodnih storitev za ženske, ki so brez dokumentov, in nasprotuje afirmativnemu delovanju. Vendar kritiki menijo, da v trenutnem družbenopolitičnem stanju v Združenih državah ukinitvev "prednostnih pravic" temnopolnih pomeni zagovarjati afirmativno delovanje v korist belcev. Nekatere probleme, s katerimi se trenutno soočamo, je mogoče izboljšati s skupinskim zastopanjem ter omogočanjem, da se pokažejo prej utišane in razvrednotene potrebe in izkušnje zatiranih skupin.

Desetič: kritična pedagogika mora jasno izoblikovati svojo politiko z globokim spoštovanjem do doživetih izkušenj in epistemološkega stališča zatiranih. Vendar morajo kritiki obenem zavrniti vse preveč udomačeno držo, da izkušnje govorijo same zase. Slednje je v skladju s poudarjanjem pridobivanja teoretične osnove s samoizobraževanjem kot sredstvom razumevanja in preoblikovanja izkušenj. Izkušnje zatiranih ne smemo utišati, temveč jim moramo dati možnost, da pridejo na dan. Kritična pedagogika pa mora hkrati poskrbeti, da se slišijo. Čeprav je epistemološki pogled "od spodaj" življenjsko pomemben zaradi možnosti, ki jih ponuja, pa ga je vseeno potrebno opravičiti ter razložiti z močjo pojasnjevanja. To ne pomeni, da nekateri dogodki na določenih osnovnih ravneh niso sami po sebi umevni, temveč da so okviri za interpretacije izkušenj in postavljanje teorij, ki temeljijo na teh izkušnjah, nujna in pomembna naloga. Prizadevati si moramo za interpretacijske okvire, ki z etičnih in epistemoloških ključnih točk dopuščajo najbolj prepričljive razlage in opravičila. Včasih so zato potrebne zapletene teorije, včasih pa ne. Vendar se napredni pedagogi in aktivisti pogosto upirajo zapletenim teorijam, ker naj bi bile elitistične. Nekateri so prepričani, da je tako delno zaradi napačnega pojmovanja izkušenj kot transparentnih, in sklepam, da zaradi

upiranja proti sodelovanju pri težavni in delovno zahtevni nalogi kritičnega teoretiziranja. Družbena analiza dejansko ne bi bila potrebna, če bi bile vse izkušnje in odnosi politično, psihološko in etično samoumevni. V razlage izkušenj so se nedvomno naselile določene definicije o tem, kaj je normalno, s stališča, da večina služi interesom vladajočih elit. Teorije osvoboditve izpodbijajo takšne zdravorazumske definicije, klasifikacijske sisteme ter družbene in materialne odnose, ki so družbeno in zgodovinsko motivirani, da služijo interesom kapitalističnega razreda. V omenjenih teorijah ni pomembna njihova zapletenost, temveč njihova pojasnjevalna in dokazna moč kot tudi njihova retorična prepričljivost. Kritična pedagogika zavrača jezik treznega opisovanja ter zagotavlja jezik analize, ki želi razložiti tiste reprezentacijske strukture, ki dodelijo zdravorazumski stvarnosti njen "resnični" videz. Ne gre za politično zagovarjanje, ki je zgolj v domeni kulturnih podob. Če je potrebno, moramo podjarmljenim in svetovnim garačem slediti na ulice.

V svetu, kjer sta zadnja blagovna moda in obljuba večno novega in drugačnega postali afrodizijaka demokracije, se poziv k zavestni vrnitvi k zgodnejši in obnovljivi viziji družbene spremembe utegne zdeti provincialen, kot igralec, ki še naprej igra igro tudi potem, ko so jo že zapustili tisti, ki uveljavljajo trende. Poziv po povratku k teoriji, ki je osnovana na refleksivnem odnosu do praktične uporabe, se lahko zdi nenavaden (če ne celo politično naiven) maneuver na novem nietzschejanskem igrišču gramatologov. Vendar v nasprotju s konzervativno postmodernistično igro neskončnega odlaganja pomena, neskončnega odlaganja realnega, večnega ponavljanja obljub o prihodnosti, ki ni dosegljiva, revolucionarna praksa, ki podpira politiko kritične pedagogike, potrjuje *eshaton* miru in dela, končne zmage za zatirane. Milijarderski korporacijski baroni, ki kramljajo s svojimi starimi znanci v Davosu, na Bohemian Grovu, Bildbergu ali trilaterali, se lahko smehljajo ob dejstvu, da je skupno premoženje njihovih 358-ih prijateljev milijarderjev večje od premoženja 2,5 milijarde ljudi v najrevnejših svetovnih državah. Postmoderna kultura jih je preskrbela z občutkom za ironijo. Navsezadnje se lahko celo šalijo na svoj račun. Revolucija, ki bo z njihovih obrazov izbrisala osladen nasmeh, iz njihovih *maquiladora* tovarn pa dobiček, ne bo revolucija stila, temveč revolucionarna borba z vsemi možnimi sredstvi.

Rad bi poudaril, da je borba za izobraževanje ključno povezana z borbami na širšem prizorišču družbenega in političnega življenja. Borba, ki nas zaposluje in preizkuša kot šolske aktiviste in kritične pedagoge, mora gojiti globalne in lokalne poglede glede načina, kako se producirajo in reproducirajo kapitalistični družbeni odnosi ter mednarodna delitev dela. Čeprav sem močno naklonjen poskusom reformiranja šolskih praks na ravni politike, kurikula in učilniške pedagogike, je potrebno takšne poskuse udejanjiti in pri njih delovati s celostnih perspektiv borbe proti kapitalističnim družbenim odnosom.

Šole morajo postati prizorišča produkcije kritičnega znanja in družbenopolitičnega delovanja. Vsaka institucija, ki je vredna naziva "šola", mora učence izobraževati, da postanejo aktivni akterji družbenih sprememb in kritičnega državljanstva. Šolske prakse se morajo bolj kot kdaj koli v svetovni zgodovini obrniti na objektivne materialne pogoje delovnega mesta in delavskih odnosov v globalnem kapitalizmu. Gre za nujno nalogo, ker je pred nami pomemben izziv izobraziti državljane, ki bodo sposobni premagati sistemsko izkoriščanje tako velikega števila svetovnega prebivalstva. Šole bi učence morale oskrbeti z jezikom kriticizma in jezikom upanja. Omenjene jezike bi morali uporabljati, da bi učence pripravili na sistematično konceptualiziranje odnosa med njihovimi osebnimi sanjami in željami ter skupinskimi sanjami širšega družbenega reda. Nove generacije učencev morajo biti sposobne analizirati družbene in materialne pogoje, v katerih se sanje porajajo, uresničujejo, slabijo ali uničijo. Še pomembnejše je, da morajo biti učenci sposobni prepoznati, katere sanje in kateri sanjači so nevarni za širšo družbo in zakaj.

Šole morajo gojiti skupinsko sanjarjenje, ki zagovarja vzpostavljanje pravičnosti za vse skupine ter morebitno odpravo razrednosti, rasizma, seksizma in homofobije. To pa se lahko zgodi samo, če so šole zmožne in zavezane, da učencem pomagajo analizirati načine, na katere so se znotraj izkoriščevalskih sil in odnosov globaliziranega transnacionalnega kapitalizma ideološko oblikovale njihove subjektivnosti.

Če bodo pedagogi sledili zgledu kritične pedagogike, ki jo je navdahnil Marx, je jasno, da bo za oblikovanje družbene ureditve potreben skupen napor, ki ga ne določa kapital. Kovel tako opozarja, da "se mora kapital posloviti, da bi kot civilizacija in seveda kot vrsta preživel. Vse delne ukrepe in reforme bi moral prevevati duh o dosežku strmoglavljenja kapitala. Nič ne more vlivati večjega strahu kot to, saj si tega v obstoječem ravnotežju sil resnično ne moremo predstavljati. Zato je prva naloga, da si slednje predstavljamo kot možnost in se ne pasivno ne uklonimo dani situaciji. Kapital ni odsev nobenega naravnega zakona narave, temveč je rezultat izbire, zato ni bistvenega razloga za domnevo, da ne more biti ne-izbran. Takšen način razumevanja stvari nas stežka zadovolji. Vendar pa je tako v moralnem kot v praktičnem smislu nujen."⁹¹

V pričujočem eseju sem poskušal dokazati, da predmet Marxovega strahu ni izginil, temveč se je dramatično okrepil: peščica, ki izkorišča večino na svetovni ravni, ter naraščanje siromašenja delavskega razreda. Postmodernistični izobraženci, ki razglašajo, da je zgodovina mrtva, zgolj poskušajo zanikati svojo sokrivdo z enotnostjo terorja, ki vznemirja človeštvo. Zapleteno poreklo misli, ki prinaša postmodernistično *posthistoire* spekulacijo in negativno stremenje, želi marksizem odpihniti kot drobec prahu na prizorišču zgodovine. Postmodernisti, ki jih je izzvalo to, kar dojemajo kot bankrot modernega "mi", so levico oskrbeli z žanrom politike konca, ki ne samo radostno razglašča Marxove smrti, temveč tudi preobrazi

revolucionarno prakso v njeno antitezo: sanjsko pokrajino, kjer avantgardni teoretiki lahko vplivajo na muzanje ironije, se naslanjajo nad dvoumnostjo diskurzivnih branj družbenega, zaničujejo poskuse tistih, ki vidijo nujno potrebo po revolucionarni spremembi, nadomestijo "državo" s "kulturo" ter izločijo vznemirjenje iz praznine neodločnosti.

Država ni manj pomembna pri oblikovanju in upravljanju politične moči, kot ocenjujejo nekateri globalni analitiki. Kritiki, kot je Ellen Meiksins Wood, so dejansko prepričani, da kapital danes bolj kot kdaj koli prej potrebuje državo.⁹² Če je to res – in prepričan sem, da je – potem je delavski razred v odličnem položaju, da na globalni ravni izzove kapital v nacionalnih državah. Zdaj je prelomni čas za pedagoge, da pomagajo oblikovati kritične državljane, ki bi bili kos takšnemu izzivu. Pedagogi morajo v končnici obnoviti svojo zavezanost zatiranim – vsekakor ne v zgodovinsko-teleoloških, temveč v etično-političnih ozirih, ki lahko usmerjajo politično delovanje in ustvarijo pogoje za ukoreninjenje sanj ter osvoboditveno prakso, ki bi jo izvedla neustrašna vera v zatirane.

⁹² Wood, *Democracy Against Capitalism*.

Prevedla Gita Zadnikar